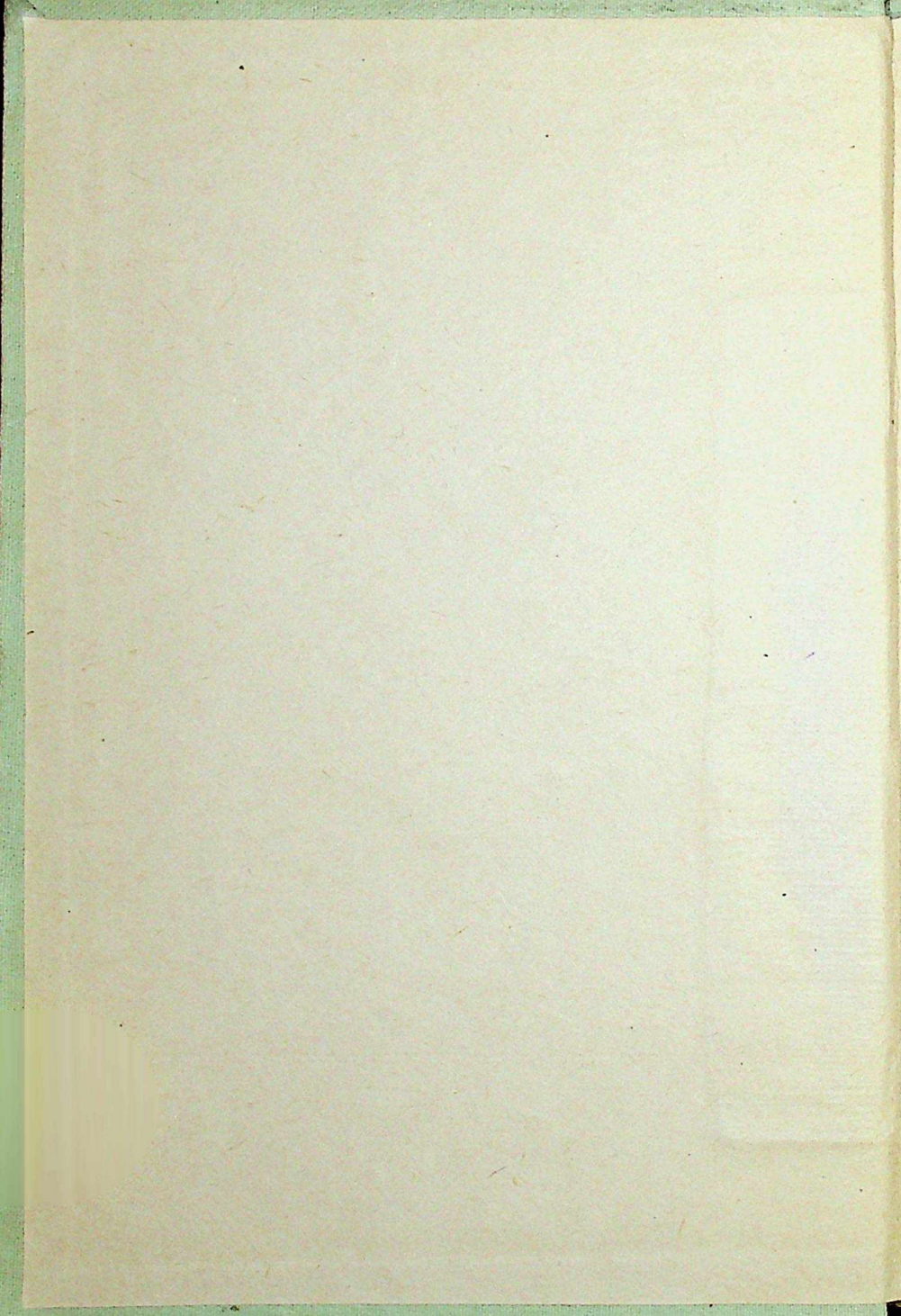

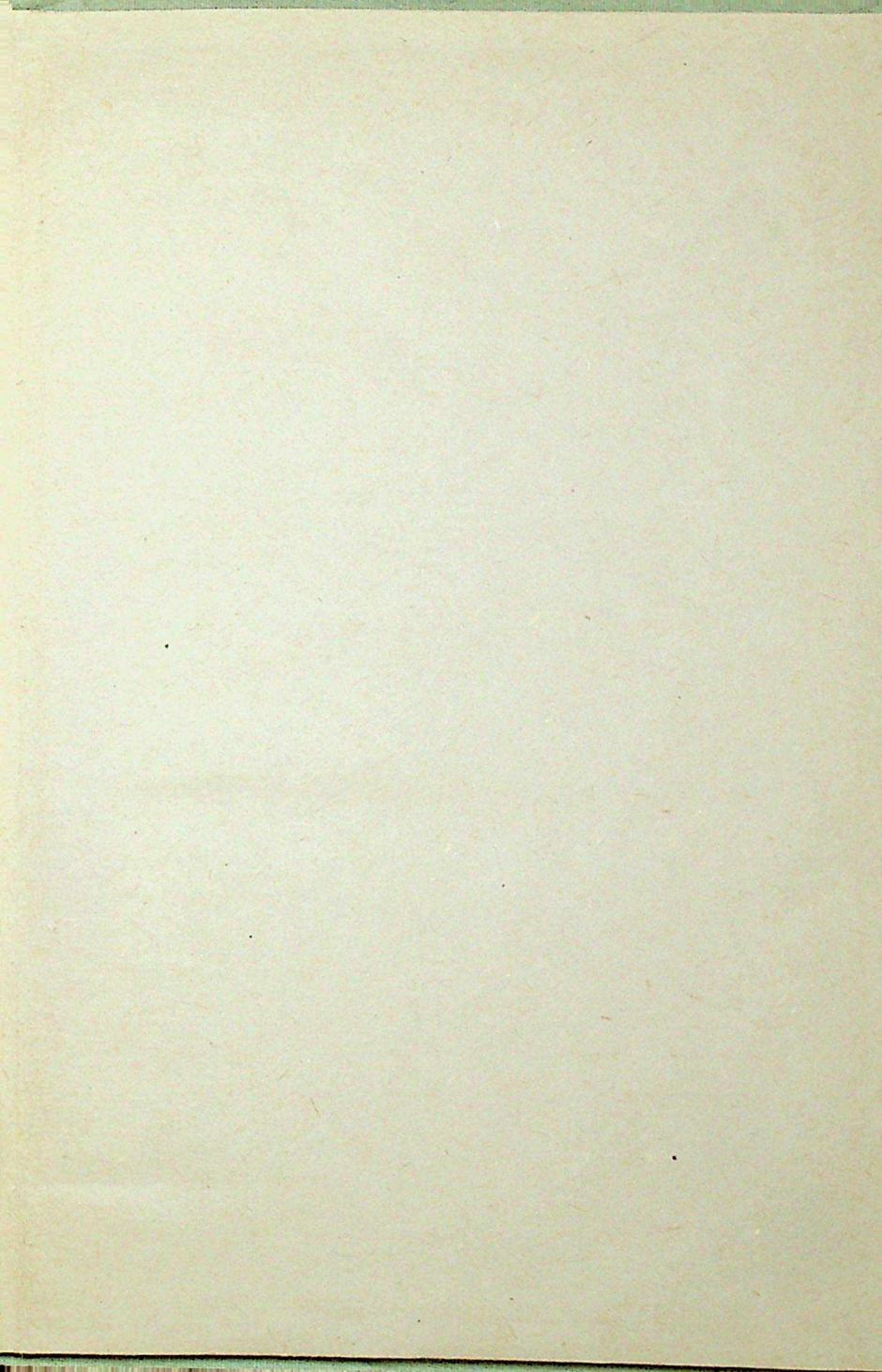
287254

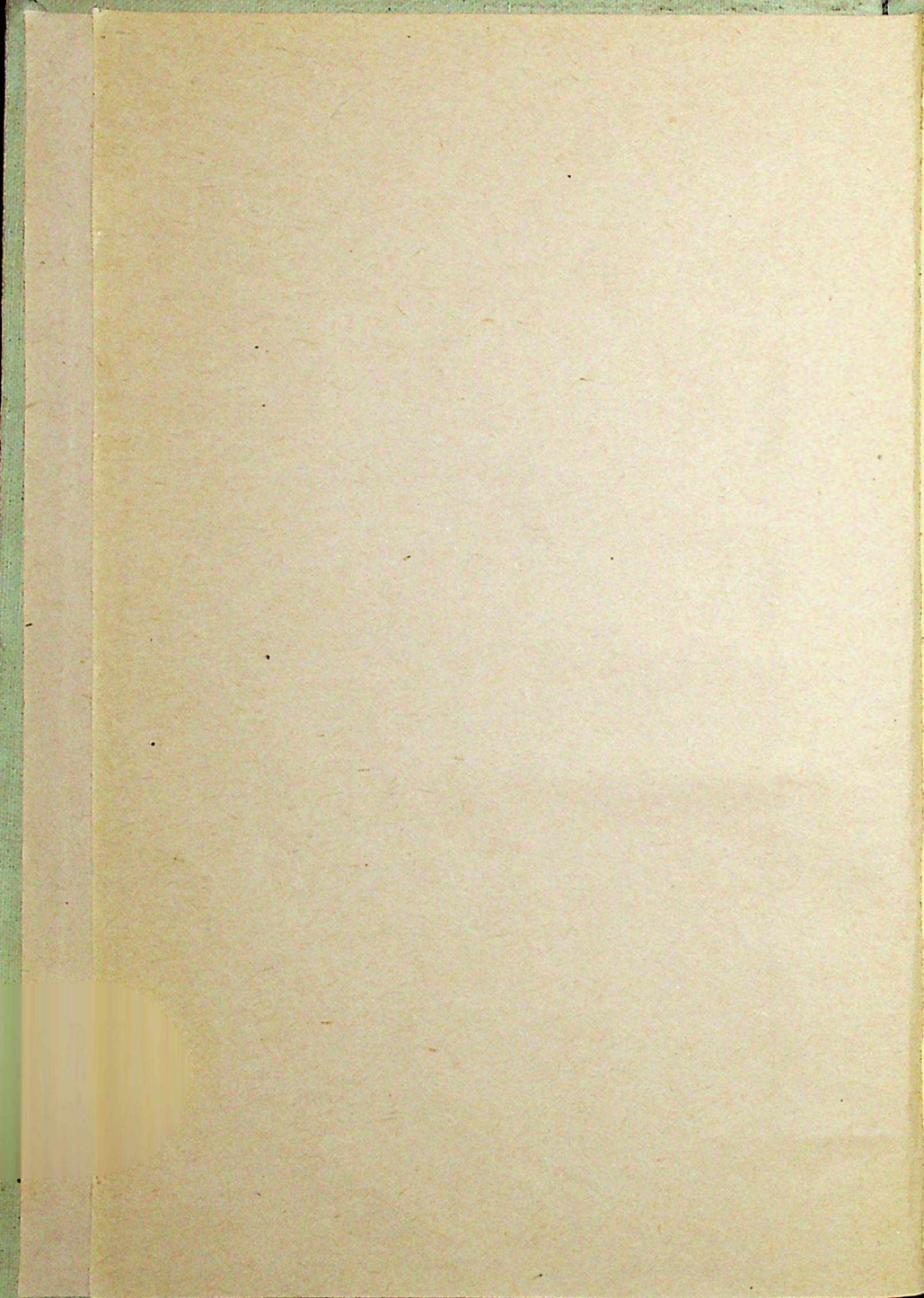
ДЕНДАН АЙС

ТЕЕГИН ҮРН

ЖАЛЫМГ ГОСИЗДАТ
1939

ДЕНДАН АЙС

С(Кам)
С904

ТЕЕГИН ҮРН

НЕГДГЧ ДЕГТРНЬ

-3361 -
de

1976
1981
1985
6470000

12506

ХАЛЬМГ ГОСИЗДАТ

1939

БИБЛИОТЕКА
Калмыцкого научно-
исследовательского
института
истории, этнографии и литературы

НАУЧНАЯ
БИБЛИОТЕКА
при
Сергеевском университете

~~287254~~

Командарм 2 ранга
Ока Иванович
ГОРОВОВИКОВ

Сибирский государственный университет
научная библиотека

НҮР ҮГИН ОРЧД

Алдр Октябрск социалистическ революцин хар-слтин төлө ноолдлгънд амн-цокцан нөл уга шундж орлцсн, мана баатр Улан Цергин энъкр дääч, Ленинä-Сталинä партин үнн үрн Ока (Ааку) Городовиковин тускар бичгдсн поэм эн.

Хаана, харалта цагин харнъгъу буднд төөрл уга, хаалгъ хату зовлиъгта болвчн хааран йовхан алдл уга, хальмг угатьнр дундас хатурдж өсцн Ока (Ааку) Иванович, ода командарм 2-го ранга, СССР-ин Верховн Советин депутат, — мана орн-нутгт болн нег үлү, хальмг олн-ämtнд сäәнär медгддг мөн.

Аакун йовчксн хаалгъиг ахрар авад келхлä — олн-ämtнä сääхн джиргълин төлө омгта баатр нооллгън, тер ноолданд оньдин динилгъч. Эн тускиг шүлгддж бичсн поэт Аксен Сусеев хальмгин олн-ämtнд, түүнä делгрдж йовх литературт ик керг күүцäджәнä.

1918 джилин хавр Ааку эскадрона командир бол-смн. Тер цаг күртл Сусеевин эн (негдгч) дегтрнъ бичгднä. Энүнä залгъунь — хойрдгч дегтрнъ бичгддж бäädгджн.

Индэжин Лидэж

МАГТАЛМУД

I. БААТРИН МАГТАЛ

Товин сумнас
Тотхдг уга,
Буугъин сумнас
Бултдг уга,
Дөрвн цагт зогсл уга
Дääлдв чигн
Дөрägъән сулдхдж
Дерлх юм хääдг уга,
Сöбг сö кевтнь
Öдриг öдр кевтнь
Сур омг авч
Öшätдиг көбдж чавчлдг,
Тавн уулин белиг,
Тавричана нутг газриг
Украинä орн медлиг
Утднь, öргиднь тögäлсн,
Хур, боран кийтнäs
Хоргъддж урүдхән мартсн,
Чилнь хар занчнь
Чирä цокдж делсдг,
Сöм хар сахлнь
Серджиннäd ганъхад бääдг,
Уралад хääкрäd орхла
Утд дүүрäd күнъкидг,
Күчтä Улан Цергнь
Командир Аакугъан дахдг,
Цагъан мөнъгн бärүлтä
Цäкр хурц үлдärн
Хуурмг мектä хортдиг
Хäйрлл уга чавчдг,

Ээджиннь уургла ниилүлдж
Чидл аргъ авгсн,
Багъ бички насдан зовлнь үздж
—Чама—гидж андгъарлсн,
Арсн махмудиннь заагурнь,
Халун цусн буслгсн,
Аргъ, хурц, мергниг
Хар ухагъар олгсн,
Багъ дүүвр цагтан
Байнд даджргддж йовсн,
Хаана офицер, генералмудас
—Хальмг—гидж зовагдсн,
Лам багшин шаджниг хайгсн
Лениниг-Сталиниг дахсн,
Олн яльч улсн
Омг бийдән шинггәсн,
Буденный Семен баатрин
Бат иньг болсн,
Болд Сталин Иосифин
Баатр цергчнь болгсн,
Мөрв күлгдән гавшун,
Манъхгър мергн манъната,
Загълма хурц нүдтә,
Залу дүүвр наста,
Харада хар сахлта,
Хар занч кōдргсн,
Хурдн кер күлгтә
Бок Улан Цергин
Баатр Ааку гинә.

II. МӨРНӘ МАГТАЛ

Тохм унъгнь
Тенггә адунас гаргсн,
Зерлг у теегт
Закрмдж иктәггәр асргдсн,
Идгин шимтәднь хәрүлдж
Иджл икднь йовсн,
Булгас гүүсн усар
Услур кедж бсгсн,
Арвн зун джилмүдт
Асргдн магтулдж йовх,

Алдршгсн Джанъгърин туулжин
Ариэл зеерд мѳрншинъ:
Сѳѳахи бийѳн
Сѳѳр талан авгсн,
Хурц бийѳн
Хойр нѳдндѳн хадгългсн
Ке бийѳн
Кѳзѳн талан авгсн,
Хурдн бийѳн
Хурц турунмудтан орулгсн,
Сонр бийѳн
Сѳм чикдтѳн авгсн,
Чанъгъ боли
Чиирг,
Хурдлулх замнь ирхлѳг
Халурхад,
Бѳрлгѳнд кѳч ѳзѳлад
Бухад цеглѳд бѳѳдг,
Утд хурдлулв гидж
Уйддг уга,
Удашлх дутман
Уудан кемлдж альвлдг,
Нигт хар делнь
Нимгн торгѳншинъ джѳѳлн,
Довтлад, гѳѳлгѳд гархла
Делсѳд шуугад бѳѳдг,
Дѳѳнѳ галд ордж
Дѳрв дѳкдж шавтсн,
Дѳрвдгч дивизин дѳѳчирт
Дурта мѳрнь болгсн,
Толгѳагѳарн наадгсн,
Тогѳрун кѳзѳгѳѳрн ганъхсн,
Туругѳарн чавчгсн,
Тиньгр сѳѳахи зоота,
Эн дѳѳч Аакудан
Энъкр иньг болгсн,
Хойр кѳлнь булг,
Хурдн, тѳѳлтѳ кер гинѳ!

III. ѳЛДИН МАГТАЛ

Бѳрдг иш талан
Бухин арсн сурар

Бүч гүрүлдж кеерүлгддж
Бички цацг унджулгдсн,
Шарджнѣнулад зүүгѣад оркхла
Шагѣаца болдж делсдг,
Шпорла джинѣнѣд харгѣад
Шимлдсн болад бѣадг,
Хурдн кеерин гүүдлд
Хѣәкрн сугѣлад авхла
Нарна герл хавлад
Наадад гилвкѣд бѣадг,
Сүрѣлкѣд агѣарт хүрүлхлѣ
Сальк сөргдж ишкрдг,
Хортнла зөрлицдж ноолдхд
Хар уга цергидг,
Баатр Аакун гарт
Батта нөкднѣ болдг,
Сөргѣд ирсн хортна
Сүрѣ дардж йовдг,
Болдин хатугѣас шүүгѣад
Урна мергнѣрнѣ келгүлгдсн,
Бий—эзиднѣ тустагѣар
Уугѣар геринѣ эвлүлгдсн,
Цагѣан мөнѣгѣр чимгдсн
Хар сармар кеерүлгдсн,
Цѣкүр—чолугѣар бүлүдүлгдсн,
Хурц үлд гинѣ!

НЕГДГЧ ДУНЬ

Зөвэр хол газрт
Зөрлөх кумн үзгдхш,
Теегин нигт идгт
Тенсн цовлгын үзгдхш.
Толгъа деегшэн хурдлулчкад
Тогтн тусад герднэ.
Төгәлнэгд тег унартчкад
Тешкәггәд сунад кевтнэ.
Джора мөрн джорална,
Джирлгын холд джирлзнэ,
Мөргнәс уру хатрна,
Мөрнә труднь тачкнна.
Генткн гөрәсн босад
Гудидж өкәггәд зулв.
Залу мөрән дāvәд
Залад ардаснь көбв.
Хурдн гөрәсн теегт
Харагъан өгхән уурв...
Хулста сала бāәснд
Хуурмг анъ геедрв.
Залу мөрнәсн буучкад
Зегсн дунд чөдрлв.
Хулсн дунд орчкад
Хулха мет мөрдв.
Салан белчр эргәд
Саадган атхад хāәв.
Цовлгын хаалгъ мегдәггәд,
Цоонград одсиг үзв.
Хаалгъ көбггәд гүүхлэг
Харлсн усн үзгдв.
Хālәдж шинджләд ухалхлаг
Холас гүүдгнъ медгдв.
Болгъаггәд эргәд хālәхд

Булгин усн болна:
 Бульглад уснь холд
 Буслад гүүггээд баяна.
 —Хамаггас эклдж гарч
 Хамаран гүүдж баядв?
 Мөрнанны чидл сбрдж
 Мөрдээд гархнь яггдв?“
 Зерлг ангган хайчкад,
 Залу гүүлгээд гарв
 Зөвэр газрт довтлчкад,
 Зогсад чикэн тавв.
 Хяадж йовсн залуд
 Хяартэ булгнь өбрдв.
 Хол биш—өбрхнд
 Хулсн дунд шуугв.
 Салан экндк судлас
 Сарджннад гарсн болв...
 Гол биш—булгас
 Голгяалад хагдад баяв.
 Зерлг цөбкн чолуд
 Зерглээд амнднь үзгдв.
 Залу:—„мини йовуд
 Зокмджта“—гидж тоолв.
 Мөрнэсн залу бууггээд,
 Мөргээд тедүхнэс зальврв.
 Уснас өкээдж ууггээд,
 Ундан залу ханггээв.
 Хооран цухрад гарчкад,
 Хойр гурв зальврв,
 Хотндан күрч зэньглчкээд,
 Худгур нүүхэр шиидв.
 Амтэхн ус олсан
 Амтнд күргдж келв.
 Одрин туршд довтлсан
 Онггэр бишд тоолв.
 Адучин үгиг дахад
 Хальмг гермүүд нүүлдв.
 Адун—мал шаргад
 „Хадта—булгур“ *) үүмлдв.

*) «Хадта-булг» (орсаггар «Хатта бу-
 лаг») гидг гаврт Буурла йамг эклдж сүүр-
 лсн мөн. Ода Будениновская Станица гидж
 перэдгднэ.

Салан төгълнэгд хотлад
Сәәдүд нойдуд цуглрлдв.
Хальмг гелнэгүд тодлад
Харгъа сүмән тосхлдв.
Цаг гидг юмн
Цааранднь йовдж йовна.
Газра галуд зовн
Гацсднь нисдж гарна.
Ўргәдж орксн нугъсд
Уунд өндглхән уурла,
Түрслдж бәәсн загъсд
Түрсән бальчкла зуурла.
Аәмтхә газра ямад
Амән геедж зуулдв.
Аәмгинки газр булалдад
Ам-әмән зуулдв...
„Хадта булг“ асхиднь
Хальмг дуугъар дүүрв.
Харлсн тенъгрүр гермүднь
Хагдсн утагъарн дүүрв.
Дөрвдгч зууна*) хальмгудин
Дорд нутг бүүрлв.
Актин, аджргъсин, гүүдин
Адучир бас сүүрлв...
Салькинд синчгдсн
Сүүрәри дальджисн
Тулгъин утанд харлгсн
Төргр ишкә герт,
Угәтә адучин бүлд
Ўрн болдж төрсн,
Деерән нег ахта
Доран дөрвн дүүтә,
Хот татг болад
Ховин элнъкә болснас
Дола шидрдсн наснасн
Дөнъгән эцгдән күргсн,
„Күн болхнь багъасн
Кулг болхнь унгънасн“
Көкшдүдин эн үлгүриг
Кирцүлдж келүлдж йовсн,

*) Буурла аамг—Нижний улус Четвер-
тый сотни—гидж хазгиа перад кезинә ке-
лгдг бәйдж.

Алви багъ наснаси
Альвлгъна байриг мартси
Агзрад кӱдлдж—зовдж
Ааку кӱвӱн ӱсгси...
Зургъа давси насидан
Зуна цунцг халунла,
Хӱвргъин хальмг байндан
Хургъд хӱрӱлдг болна.
Хар ишкӱ герӱси
Хол биш—ӱӱрхнд
Нӱднд ӱзгдх дӱнӱгӱгъӱр
Нарн ортл хӱрӱлдг.
Нег дӱкдж зунар,
Ногъанд булхан кевтӱд,
Нарна ээврт ӱрглӱд,
Нарн ортл унтдж.
Аакуг хӱрдж ирдж болгъад
Ардан хӱлӱл уга
Ах хӱӱчнь хӱӱдӱн
Аарглад туугъад хӱрнӱ.
Бички Ааку хӱӱч
Булрад киисӱд унтв.
Зуна ногъана чиигт
Зӱӱдлӱд нӱрмӱлӱд кевтв...
Ик гидг чон
Иргиг алчкад идшнӱг,
Шӱлсӱн чирӱднь дусагъад
Шуукрад ӱвршлӱд бӱӱв.
Хӱӱкрӱд уульхар седхлӱ
Хӱӱкрхд ӱӱмшгтӱ болна.
Чон, кӱӱкдиг уульхла
Чишкӱлӱд ӱмкдимдж гилӱ.
Чонин нӱднь галта.
Цокад унӱгъахмн бӱӱдж.
Ноолдх болад шиидв
Нуӱхлӱд эргӱд оркв.
Нӱӱрмӱлӱд зӱӱлджӱси Аакун
Нӱӱрнь сергӱд одв.
Нӱд чичм харнӱгъула
Гентки чочад сердж,
Нохань чирӱгъинь долагъад
Гетӱд зогсджаси бӱӱдж.
Арв кӱргч насиднь

Аакун кѳдлмшнъ гүүдв.
Аду услдг худг деер
Ах зарц болв.
Долан, хонгин туршарт
Мартъмин яярм гардг,
Дѳрвн үзгӑс цуглрад
Мартъмин яярмд ирцхӑдг.
Аакун эзн болгч
Аазта мектӑ байн
Мартъмин яярмин туршар
Мах чанад хулддг.
Салан эрг деернь
Онцглӑд зуух малтдг.
Султхвр уга, махиг
Ӧдрин дуусн чандг.
Аагъта мѳрнӑ махиг
Арвн хѳрн хальмгт
Эргӑд-тѳгӑлӑд кўргдгнъ
Эзнӑ яльч Ааку.
Невчкн олсн мѳнъгӑн
Негн кўртлнъ цуглулдг
Эндӑс, кѳдлмшӑс хӑрхлӑрн
Экдӑн байрлулад ѳгдг.
Байрлад-наадад йовдг
Баячудин кўўкд үзхлӑ,
Бичкн Аакун дотрнь
Бульглад хорн буслдг.
„Сансарн, экиннь ѳѳр,
Сул, хотнь цатхлнъ,
Сургъульд орад йовцхадг
Сӑӑхн хѳвтӑ кўўкдв?“
Хѳѳнӑ хўрсх девлмўдтӑ,
Хар ноосн госта,
Ховцнь дулахн байрта,
Хотн дунд шууглддг.
Ӧвлд эдниг үзхнъ
Ӧѳ-гундл ѳсдг.
Бичкн Аакун чееджнъ
Бўтӑд буслад ирдг.
Баячудин кўўкдиг авад
Бийлӑгӑн дўнъгцўлхӑр седдг.
Бичкдўдин бӑӑдлин дунднь
Бахн булатанъ медгддг...

Хаврин сӕӕхн ӕдр,
Хотна хӕӕч кӕвӕн,
Хургъдан хайчкад ӕтр
Хотнур гӕӕдж ирлӕ.
Сургъулин герин ӕдр
Шууглдси кӕӕкдӕр ирлӕ.
Сургъулин багш Аакуг
Шавдад хӕрӕ кӕӕлӕ.
— „Хургъдан кеер хайчкад
Хотнур альвлхар гӕӕдж,
— Хӕрӕ йов!“ — гиджӕсиг
Ховдг байнас сонӕгела.
Хотна кӕвӕдт даджргддж
Хулткледж бӕӕхин ормд
Хотнас хол газрт
Хар кӕдлмш хӕӕв.
Хотнас хол газрнӕ
Хурл болдж гарв.
Байн нег гелнӕгднӕ
Будагъинӕ кедг болв.
Замас ӕрӕн болгънд
Занди цӕӕгъинӕ зӕӕдг,
Ӓдрӕр—ӕдлӕднӕ болхла
Ӓӕктӕ махинӕ чандг.
Хурлд бӕӕси цаглагъан,
Халцха толгъата гелнӕгӕд
„Харчудин“ кишг малиг
Худрдж идджӕсинӕ медв.
Гелнӕгӕд хара бӕӕчкӕд
Геснӕ цатхлнӕ бӕӕргъдг,
Гентки-гентки кеерчкӕд
Гергд хӕӕгъӕд ӕрлцхӕдг.
Хальмгин оли угатриг
Хазар угагъар унцхадг
Дӕрк бурхна нерӕр
Дӕӕр гартлнӕ дӕвцхӕдг.
Шаджни шар оркмджнӕ
Шӕӕси тосар чицхлтдг,
Ирвс зерлг зӕркднӕ
Ичр уга ховдг.
Хальмгудиг меклснӕ багъдад
Хоорндан мек гаргӕддг,
Худл ӕнар болвл

Хавтхсан гетэд керчлддг.
Аялтā мектāsнь болхла
Арк нуугъад хулдг
Аргъта болдж—чидхлā,
Авхдл—амднь анъгъалддг.
Майган цāvдāн хавччкад
Манънагъан илдж ъвдглддг,
Кū меклм болхла
Къзрцād чигн сууцхадг.

* * *

Нег съ. ора
Намрар гал тāялгънлā,
Аакун эзи гелнъгād
Арви гелиъ цуглрна.
Халцха толгъата шигдāч
Хойр анъгрād суучкад,
Хойр ъдр, хойр съ
Хагъцл уга късрцā.
Дърв дāкдж сūурлād
Дърви хāяси махиг
Дърви бедр арктāг
Дусал уга чилāцхāдж.
Нър уган учрар
Нūдднь бūрилдād ирцхāv,
Унтх дурнь кўрхлā
Уурнь кўрдг болцхав.
Ўргллдāн элвг болхла
Мек гаргъхд эвтā
Ўнўг медчкād негнь
Мек гаргъад бāргднā.
„Кишко халцха ноха
Къзрин элк хāлāдмч?“
Баахи эвтāрг гецл
Босад гелнъгиг цохдв.
Нъорнь кўрчāсн гелнъгūд
Нūдāн чирмлдād одцхав.
Нам чидл угасиннь
Нūдднь манънагъурн бултлдв.
Цохарн чичўлси гелиъ
Цухрад хооран гарчкад
Тāк мет гāрādād,
Таш биш бāрлдв.
—„Мā, элмр чамд,

Майгичнь цугъарагъинь шуучхв.
Ходжгър толгъата бух,
Хѳбинь ноолдхан уурхч!“
— „Чи эрвѳн бухч,
Чи мек гаргъдмч?“
Бухнь кень медгтхш,
Босад цугъар ноолдцхав.
Болх, болх гелньгѳд,
Бичѳ ноолдцхати“—гиджѳсиг
Бички Ааку сонъсчкад
Босад ордж ирв.
Нег гелньгинь—хувцна
Нургънь шу тусдж,
Наадид мек гаргъснаниь
Нѳднѳ ик хавдрта.
Мана Аакун эзнѳ
Майгинь ѳлкнѳ тасрсн,
Гѳргтѳ бѳрѳн нѳдтѳ,
Гарнѳ салдасн зогсджана.
Гаринь багълицгтнѳ йовсн
Эркиннѳ бѳчнѳ тасрсиг
Газрас негнѳ дѳѳллѳд,
Элкди тѳѳджѳсиг ѳзв...

ХОЙРДГЧ ДУНЬ

Эн үзсн хамган
Экдэн ирэд келнэ.
Алэ болджахд тоолад
Аакуг экнь харана.
Майгудин тууджиг хбөннь
Медхэн ууртха гинэ.
Талдан нег байнад
Тугълч, хббч кенэ.
Олслгэн халун, киитниг
Өврм дүнъгэ үзнэ.
Чидэд бичкн наснаси
Чиирг гавшун болна.
Зэрмдэн өвлин цагла
Зуд болад шуурна.
Хббдэн даха йовдж
Хаалгэн аллад тббрнэ.
Киитн кўчр болад
Кбл аллад шуурдг
Кбр нўклэд орчкад
Кблэн цокад кевтдг.
Халун киитиг үздж
Хатурдж махмуларн чанъгърсн,
Чидл гавшун немгддж
Чиирг эвтэ болгсн,
Зовлнъ үзв гидж
Уйддг уга.
Зун халун гидж
Урўддж сўўдрлдг уга.
Онъдин насн цагт
Омгта, збрмг серглнъ,
Бичкн багъ цагасн
Биич дууч болэг.

Мөрн эмнг гидж
Сүрддг йир уга.
Медмгв, мергмв гидж
Сүрәлкдг мәл уга.
Хар ухани күчәр
Хальмгин угатьнрин төләд,
Хорнь дүүрч буслгсн
Халун зүрктә болгсн.

* * *

3361 -
Зөвәр бәрәнд бәрчксн
Мөрн туругъарн наадна.
Зурсн зурагъим хамхчад
Мини шүлгүдм бульглна.
Сөөд үзгән авчкад
Сөргәд хамад ирхнь
Тогтнад үгдм орджагъад
Тарад гүүлдхәр седцхәнә.
Бичәч болна гидгтн
Күчр күүнд юмнджл.
Бий амр биш
Көлсн асхрад бәәдмджл.
Өвлин ут сөөд
Өмнм үүмлдәд одцхана.
Дара дарандан тодлгдад
Дотрм дуулгдад ирцхәнә.
Зәрмдән, тер цаглань,
Көнджлән әрәд хайчкад
Зокадж дуулх дурлад
Кемджәләд бичәд суунав...

* * *

Деерәс ирсн закон
Дегд күчр болна
Хазгин цергә сургъульд
Хальмг багъчуд мордна.
Зуна сармуд халунд
Зууньри бәәдж ганьгъдна.
Занъгътин голин экнд
Залу цергәчнриг цуглулна.
Эмәлтә хазарта мөрдән
Эврән көвүд күцәнә.
Энъкр мана Аакун
Элкнь харлдг болна.

Идх уухан хасад
Ирх цаган бэрүлнэ.
Зовлнъ, ичр үздж
Зеерд мбр күүцәнэ...

* *

Зеерд мбрнэ гүүдлднъ
Зөрлцэд салькн дууллсна.
Зүркн иньгнъ—сетклднъ
Зүүдн болдж дахлсна.
Дуран бгэд иджлдсн
Дурта Намджл күүкиг
Урдаснъ төрлмүднъ харшлад
Ухагъинь эвдсн болдг.
Мал, гер нерн
Мөнъгн, төрл-төрсн
Дурна чирэгъинь ишкчэд
Дурлсарн кедг болна.
Цецн багъ иньг
Цергт мордлгънла давхцулв:
Сеткл туссн иньг
Салькн уха ухалв.
Мордхин бмн күүндэд
Медлцэд үгцх биш
Угата Аакугъас дальтрад
Үгән бгхән уурв.
Көвүн Аакун цуснъ
Күч авч буслв.
Күүкән төрлмүднъ хулдджанъ
Керсү уханднъ медгдв...

* *

Аамгә багъчуд манъгъдуртнъ
Цергә сургъульд йовджана.
Аамг эн асхнъ
Цугъар уумата бәәнә.
Сугшсн экин уульлгън
Соктэ эцкин хәәкрлгънә.
Намчлад бурхнд мбрглгън
Нохан хуцлгънла негднә.
Көвүг цергт мордтлнъ
Күүкнд әрк збднә.
Худнр хәәсн эцкнъ
Хоосн көбгдэд гарна...
Манъгъдуртнъ мордхар белднә

Мана Ааку асхарнъ
Күүкнә гертнъ одна,
Күүндәд медлхәр седнә.
Хәри наста цаг...
Халун цусн буслна...
Махмуд арсна заг
Мөсәр дүүрсн болна.
„Керә джисм салькнднъ
Кеер көшнә болгъвчи?
Келсидән әс кӯрхләчнъ
Кӯчрддж зовна болгъвчи?
Намрин шар аратшнъ
Нанд сүләри хӯрулдмч?
Өвлин өдрин бәәдлшнъ
Өврим ухата күүкмч?
Иньгән олсн болхла
Ил гаргъад келхичи,
Мөнъгн, малд дурхла
Медүләд нанд илткхичи“.

* * *

Күүкнә герин өнцигт
Кӯрч ирәд чинънв
Көкшдин дун герт
Кӯнъкнәд Аакуд сонъсгдв.
Ўкс адгъад Ааку
Ўүднә ард гарчана.
Хәрин нег залу
Хальнъг бәәдлтәгъәр келджәнә:
— „Эрт анъхун цагт
Эрднин экнд гаргсн
Аадм ээджин йосар
Амн үгд ирләвдн.
Замб—төв хаана
Зунъкв бурхна йевәлмүдәр
Зокадж танла кӯүндхәр,
Зөвити сурхар ирләвдн.
Мана ирсн йовдлд
Му ухан уга.
иирин занъ билә
Ииртмджин йосн билә...
Огътргъу өндр болдж
Хол болв чигн
Одн цолнъгъ гидгтн

Холвата гидж келдг.
Орчлнъ ямр ик
Оргн болв чигн
Орн садни керг
Ундсәрн холвата гидг.
Уулас ургъсн усн
Уурта догшн болдг
Уулин беләс давн
Унәртәд мелмәгъад оддг
Угтад ұгим сонъсдж
Ууртн кӯрсн болтн...
Утд ашинъ сандж
Учр ююгъинъ медтн!..
Харнъгъу сәбгъинтн—хонг
Халта әдринтн—нәкд
Хол хаалгъинън—дамджг
Хош болиг гиләвдн.
Хол газриг әбрдүлгчнъ
Кәлгн әрднъ болдг.
Хойр кӯг хамцулгчнъ
Кууки әрднъ гидг.
Урагъәрн мәр кея
Ураәрн кӯм кея,
Аав тана амнас
Алтн ұг сонъсий?..
—„Хамрта темә сурджанчи?
Хазарта мәр сурджанчи?
Хар толгъатиг сурджанчи?
Хадгчнъ юмб? Кел!“
—„Киб торгън хадгшнъ
Кир бог уга
Татхла гульдрад бәәдгшнъ
Тәрл болиг гиләвдн“...
Авч ирсн юмсинъ
Ардасн мәшкн бәәдж
—„Цәкӯрчнъ юмб“?—гидж
Цемцәгъад әвгн сурв.
—„Цог бадрм герлтә
Цевр цагъан сетклтә
Әлксәд оньдин бәәдг
Әлгн болхар седләвдн“...
Зовәр тогтнад ухалчкад
Хар сахлан мошкджагъад

— „Зуснчн юмб“?—гигъад
Халурхсн бӕдлтӕгъӕр сурв.
— „Хо шар зусншнъ
Халун киитн угад
Бӕрлднъгъу тӕрл болдж
Байрта йовхд белглӕвдн.“
Тавлад суусн ӕвгн
Мусхлад инӕдж бӕӕгъад
— „Татаснчн юмб“?—гигъад
Медмдж угагъар сурв.
— „Татхла—тасрш уга,
Матилгӕлхлӕ матиш уга
Татасн мет бат
Мӕнъкинд тӕрлшхӕр седлӕвдн“...
Аав ӕкс гигъад
Аман таш тамшагъад,
— „Алчурчн юмб“?—гигъад
Адгъмджта гиичӕс сурв.
— „Цагъан цевр алчуршнъ
Ӕрни ӕрн кӕртлӕн
Цагъан хаалгъта болхднъ
Ӕндснднъ белгӕдж ирлӕвдн“...

* * *

„Кӕуӕнкӕсн ӕрк ууджадмдж“...
Кирцмгъӕ Аакун ухан
Кирд гигъад дотраснъ
Кӕлс гаргъад бӕӕв.
Ордж гарчасн ӕмтнӕ
Ӕрвӕд ӕумлцӕд гарв.
Харнъгъу сӕӕг цӕӕлад
Хӕӕкрх дурнъ кӕрв...
Хазарин уудинъ султхкксн
Хойр кер мӕрн
Хӕӕрцгтӕ гӕн тергнӕс
Хот иддж зогсджана.
Хойр мӕрнӕ хоорнд
Харлад ӕмтн кӕндрв
Хурц нӕдӕр шилтхлӕ
Хойр кӕуӕкн ӕзгдв.
Мӕрдиг ӕкӕрлӕд энъкрлӕд
Манънасинъ илдж бӕӕцхӕнӕ.
Хойр чикдиннъ хоорнд
Холвад санънагъинъ гӕрцхӕнӕ.

Нигт делмүдинь самджлад
Нәрхн торгъ унджулад
Наадн баадж гүрәд
Намджл күүкн дуулджана:
— „Кер мөрнә гүүдлн
Күргн көвүнә күүд.
Күргн көвүнә сетклн
Күүкн Намджлин күүд...
Хойр кеериг зүүхн
Хол болдж генүлхий?
Хойр кун ханьцхн
Хоома болдж генүлхий?..
Олсдж йовсн болхла
Ормтә цәәгым голдмч?
Онцгинь гаргәд келчкәд
Омсәд уклдәд баадмч?
Цевр нимгн урлим
Цәәгын тосн болгъвчи?
Цецгә болсн хачрим
Цеврлчксн альмн болгъвчи?
Теегин зерлг гбрәсиг
Тогәләд ээрдж йовхмби?
Тевлг нәрхн бийм
Теврәд өмсхәр йовхмби?
Дурн гидгтн энви?
Дурна согтадж баәхмби?
Деврәд цальгрдж баәхмби?
Гбрәснәс хурдн ань
Газр деер баадгви?
Гейүрсн күүкнә сеткләс
Гун тенъгс баадгви?
Харадата әдлдән гиигнәр
Хальдж нисдгн баадгви?
Хальмг күүкнлә әдләр
Халун дуртань баадгви?“...
Намджлд күрхәр седчкәд
Невчк тогтнад ухалв.
Ааку герән темцәд
Адгым угагяр дуулв:
— „Уласн болад шуугхар
Уул болад ургъхнчн.
Учрдж йовад салхар

Урдаснь уклән үзхнчн.
Харгъа болад сагсихәр
Хад чолун болхнчн
Ханьлдж йовад салхар
Хар толгъагъан зальгхнчн!“

ГУРВДГЧ ДУНЬ

Будн талрна
Богъшргъ—джиргна
Тег үнәртнә
Тоолг идшлнә.
Сал—мелмәнә
Сальки—серджиннә
Ногъан—намчрна
Нарн—гилвкнә.
Газр—саналдна.
Галун—газрдна
Теньгр кәкрнә
Тогърун донъгъдна.
Туула—таргълна
Темси бучрлнә.
Элә—ээрнә
Эмгд—ээврлнә.
Ончнь—облнә
Угәтәнъ—үүмнә,
Хот—татгрна
Харгъилдан элвнә.

«Зуна хойр^{*} саран
Занъгътин голд өгчкхв.
Зутрхм болхговдн^{*}—гигъад
Зовдж Ааку санв.
—„Не, менд бәәцхәгъит
Намаг иртл эрүл,
Зовлнъ зөвүр угагъар
Зунан онъгрүлх болит!“
Хол йовджахд санад,
Хуучта кәкши экнь
Көвүнәннъ толгъагъинъ теврәд.

Кöбрк, öмсäд бääв.
— „Бурхнд көвүм мörгич,
Буугъан күзүндән öлгич,
Ом маань бадмахом
Огътргъу маниг öршätхäl!“
Көвүнәннь ардас хäläгъäd
Мöрг давтльн зогсв
Кöкши нүднäsнь нольмсн
Могълцград-могълцград гарв.

* *
Совр-совр хатрв,
Сальк амарн хавлв.
Элмтäs мордсн залу
Эн ду дуулв:
— „Ээдж минь, ээдж,
Эли джöбли зүрктäl
Энъкрлдгнь оли болвчн,
Ээджlä äдл болхшл.
Хäрин газрт йовхла
Ханьцдг нöкд олднал
Хäärлдгнь оли болвчн
Хäärtä ээджlä äдлцхшл.
Удан, хол йовхла
Уха медлцдгнь олднал
Учрдгнь оли болвчн
Ухата ээджlä äдлцхшл.
Саналдх хол газрт,
Сән сетклтәннь олднал
Сөв селвгär болхла
Сургъмджта ээджlä äдлцхшл.“

* *
Цагъан цагъан чачрмуд
Цäälгъäd телчксн үзгдихäv.
Цергä көвүд ирäd
Цовлдад буугъад бääцхäv.
Цагъан ээмтä хазг
Цемцг-цемцг ишкмнnä.
— „Хаджгър нүдтä хальмгуд
Хурджана“ — гигъäd инәнä.
Хальмгудт чавчлгъ сургъхар
Хол Кермнäs*) ирсн

*) Кермн—Новочеркасск

Кокшәрг бәәдлтә хазг
Күрджнәнси дуугъар келджәнә:
— „Ән малмудиг би
Элкәрнъ бгч сургъахв.
Эмнг-эмнг зерлгинь
Эмәл угагъар унхв.“
— „Хазг! Келсннн үнн!
Ха—ха—ха!
Ханджанав!“—гигъад ямт
Хазгин гаринь атхв.
Цагъаи од хадчксн
Цергә махлата хамднъ,
Шар бус киилг
Шалхгр шалвр үмсцхәнә.
Шалвртан улан тасмста
Шовгър хар джидстә
Шүднъ хурц үлдстә
Шин хазгуд болцхана.
Манъгъдур өрүнъ эдниг
Мөрдинъ унулдж зогсав.
Хазгин ямта ахлачнъ
Хәләдж хархар ирв.
Эргәд, мөрнә йовднъгар
Эмәлмүдин тохлгъ хәләв.
Бус, ховцн, махласинь
Бас шиндлдж шүүв.
Хазгудин нойдуд нургълдж
Хулхач болн худлч,
Хуурмг болн залху
Хар саната болцхадг.
Бийәсн күчтә, байн,
Бүдүн күзүтириг үзхнъ
Хот сурджах нохашнъг,
Хултхлад сәрәхләд бәәдг...
Деегшән шатар давшларн
Дөрв көлдж мөлкдг.
Күчтә ямта улсин
Көлин тавгинь доладг.
Бийәсн күчн уга
Йирин хазг болхла,
Бүлтилгәд нүдән цәәлгәд,
Яркрад, уураг аәлгәдг.
Хәльмг хазг болчкад

Харгъцад угăтă болхла,
Хамртнь нудрман чичрўлад
Хăякрăд оркрад бăадг.

* * *

Хаана цергт мордлгън
Хальмгин зовлнъгиг икдўлдг.
Угăтă хальмг ўлдхър
Ўумдж аргъ хăадг.
Нўдндан ъмс цацад,
Нўдчксн тăмк идцхăдг.
Чикан дўларўлад болвл
Чидлан хърўлад зулцхадг.
Зўн--гъарă аямгă
Сўусн гидг залу
Зулхар седăд, кезанă,
Сананд угаг гаргъв:
Хату сур джолагъар
Хомха хургъан орачкад,
Хамрарнь мѳран цокв,
Хургънь тасрад гарв.
Хургънь тасрад гархла
Хăякрăд Сўусн киисв.
Халун цусн асхрв.
Хонгтан ухаган алдв.

* * *

Хазгин нойн келчкхлă
Хърўцдг йосн уга.
Ахлач келчксн болхла
Аман анъгъалгън уга.
Толгъаннь экан кондăдж
Тоолвр келгн хоцрдг,
Товин ам цатхахд
Тоолсн „малмуд“ болдг.
Серд гих сетклднь
Сарул хаалгъинь халхлдг.
Саналдх дўнъгă чееджинь
Сонр болдгинь бѳглдг.
Келсн ўгър болад
Кўцагъад бăадгт сургъдг.
— „Чи ўкрч“! — гихлă
— „Чик“! — гихд белддг.
Теегас ирсн ковўд

Түүрмд орсла äдлär
Зовлинь, зөвүр үздж,
Зүркднй эвддг болцхав.

* * *

Көвүдиг хäläxär ирсн
Күрнй мөртä ямт
Көвүдäс хойринй илгъäd
Көбсән цаци хääkрнä:
— Усән цохари гаргъа!
Укр! Öвричи хугълсув!
Чи, юунд изäднäч?
Чимкүрär урличн негдүлсв!“
Хäläгъäd öнъгрäd гарчкад,
Хärү öрвдж йовад
— „Гоодан зогс!“ — гигъäd
Гärädүлäd хääkрäd одв.
Гурвар татсн тергн
Гол гатлад аашна.
Уурлдж бäасн ямт
Угтад довтлад одна.
Шүрүн тиим хатрлгъар
Тергд öбрдäd ирв.
Тоосн арднй цоонглад
Шарлад öткрäd бääv.
Цагъан хардгър махлата
Царин кирән гестä
Тöгрг чирätä генерал
Тергнас буугъад бääv.
Цагъан мөнъгн тайгар
Цадарсн гесән дөнъннä
Бор көдргән сарвкүлäd
Балцурулн ишкмнäd аашна.
Ик — нойна*) балгъснас
Ирдж йовх нойиг
Хальмг хазгуд уралад
Хääkрдж угтдж авв.
Тал дунд зогсчкад
Тунад ухалдж бäägъäd,
Хäкрсн тиим дуутагъар
Хääkрдж үг келв:

*) Ода Пролетарск станц, урднй Вели-
ковняжеская гиж келддг билä.

-- „Элвг номгън Теньгин,
 Энъкр унтă гăрдъс,
 Хазгуд!—гигъăд инцхăчкăд
 Харвад нудăрн гүүв.
 -- „Эндр сургъулăн эклхмт,
 Энд ұлд дасхмт!
 Хаана ширă, бурхан,
 Харсхд белн болхмт!
 Хальмгуд—Салин голинъкн
 Хазг болснасн авн,
 Хаана йоснд ұнарн,
 Хар угагъар церглнă!
 Ённ гол зуркăрн
 Ёясн ёяр дамдждж,
 Теньгин хазгин нерăр
 Туган кегъăд йовата!
 Таанр бички настат,
 Теньгă хазгин тоод
 Шинăс ордж бăяцхăнăт!
 Шилтдж церглх йостат!
 Хазг нер зүүсндтн
 Ханлт ѳргджăнăв!“—гигъăд
 Газрла наалдсн генерал
 Гаран теньгрұр ѳргв.

* * *

Эн цагас авн
 Элмтин кѳвўн Ааку
 Хальмг кѳвўдлă хамдан
 Хазгин тоод орв.
 Бички юмнас авн
 Хазгин ямта улс
 Булха гаргъдж авад
 Харадг, дăврдг болв.
 Харалгъна чимгнь болхла
 „Хаджгър нудтă хальмг“,
 „Ќвс чиксн толгъа“,
 „Ќвр уга ўкр“.
 Малта гертă байнь,
 Мѳнъгнă кўчър дамджулад,
 Ёўнăс дальтрад гардг.
 Ёгăтăднь—аргъ уга.
 Анъгин зурктă нойн
 Алг нуднăннь эргўллгъăрн

Хазгудиг айлгъдж чичрүлдж
Хултхлад гүүдгт сургъна.
Бокшранкна аамга ковүн
Бахн гәрәдүлдж йовад
Мөртәгъән хамдан киисәд
Манънаннь арсинь джулгълв.
Хамр, амн, нүднь
Харлад богла зуурлдв.
Манънагъаснь цусн гооджад
Мәнъкр галзн болв.
Гәрәдлгъ дасхдж бәән
Гәргтәвр тиим ямт
Хурдлулад күрәд ирчкәд
Хальмгиг малягъәр сичв.
— „Уутьхн нүдтә гаха,
Уудас чаньгъур бәрхичи!
Мөрнәсн киистгиг чамд
Мөбрүлдж бәәгъад үзүлсв!“
Киисәд боссн ковүна
Көлнь овдгәрн чичрв.
Келнь амндан ээдрәд
Келкәрәд зогсад бәәв.
Зарглад, цәәлгъад келдж
Зөвән куцәхәр седхлә,
Келсн угиг иткдж,
Күүнд тооллгән уга.
Зәрмдән сокту ямт
Зооган кегъад чигн
Зөрц хаджгър олад
Зертәгъад күүнүр хәәкрдг.
Экләд цергә сургъульд
Элмтин ковүн орхларн
Элкн урсм дүнъгәгъәр
Эн бәәдл үзв...
Заньгътин голин экиәс
Зеердән унад гарсн,
Сургъулән төксксн Ааку
Саналдн дотран ухалв:
„Газр минь, газр
Ганънүләд чама хәәкрүлхинь!
Голдчнь күргәд хагълад
Газр чама цеврлхинь!“

ДӨРВДГЧ ДУНЬ

Халун зун Өнъгрв
Хурта намр эклв.
ХӨрн хойрта Ааку
Хазгин цергт мордв.
Нарна кўчн буурад
Намрин тенъгр бўркгдв.
Газра галуд тогъруд
Газран темцдж нисв.
Өмкә шарлджна ўнр
Өмкәрәд хамрар орна.
Салькн серўдәл хурцдад
Сегркә хавсар ўләнә.
Цергт мордх көвўд
Цуглрад негддж авад
Кермнўр Бедәрингәр *) дамджад.
Көлгәр гарад йовцхав.
Дотр бўтәд уутърна
Долда зўрки бульглна
Халун нўлмсн асхрна.
Хәартә иньг ўдшнә.
Аәмг ард хоцрад
Амтнә уульлгъар дўўрв.
Буднъг утан хойрт
Булхад ўлдәд бәәв.
„Алг мөрнъ
Адун дунднъ
Амргин сеткл
Аакун зўркинднъ.
Зўрки тусхнъ
Зуўдн болна
Зөрлцәд салхинъ

*) Константиновская.

Зурки бвднй.
Саарл мбрнь
Салад зована
Седкл минь
Саналдад зована.
Ханьцад ббрдхинь
Хяартй болна.
Хагъцад гархинь
Харм болна*.

Гурви хонгтан йовад
Голдан куртлан норад
Керми гидг балгьснд
Кбвуд ирад буулдв.
Кун болдж бссарй
Керми гидг балгьснла
Хальмг хазг кбвуд
Харгьдж байсьн эн
Уурин кбвудиг цуглулад
Удин хот уулгьхар
Шомтавр баадлтй хазг
Шудрад дахулад гарна.
Балгьсн дунд орчхла
Багьчуд ормалдад байцхав.
Тогалньгднй чолун гермуд
Тешкалдй куригьад узгдв.
Томр хаалгь тедункид
Тачкнад харджньнад байв.
Теегт болхинь „невчк“
Талдан болдж медгдв.
Хавргьдан хамдан йовси
Харин аймга кбвуг
„Балгьс хайй“ гигьад
Бббрарнь Ааку хатхв.
Онц эргх хоорид
Орвдж йовси Ааку
Обрк кбвутагьан хоюри
Онцгт халхлгдад улдв.
Балгьсиг цатлан тогалчкхлй
Будан уханднй орв.
Томр хаалгьин вагзалур
Тачньгдж гуулддж ирцхав.
Уурин кбвуднй уга

Ўзси кўн олдхш.
„Ягъси болхмб манахс,
Яяхмб?“ гидж ухалцхав.
Халун ууран цацад
Хаалгъд белдси машинд
Хойр кѳвўн санапр
Хонган олад сууцхав.

* * *
Машин джинънăд хăăкрчкăд
Медмдж угагъар кѳндрв.
Хойр кѳвўн шимлдăд
Хултхлзад ўўмăд бăăцхăв.
Зун дууна газрт
Зуткăд оркесн цагла
Хойр хальмг кѳвўг
Харагъад машинăс кѳѳцхăв.
Тѳмр хаалгъин нойн
Тууласиг бăрăд авчкад
Хăрў Кермн балгъснур
Хазгин одмнд йовулв.
Сѳѳннь дууси хоосн
Сўрджинънăд хоюрн унтцхав.
Кермнд ѳѳрддж йовад
Кѳвўд сергдж босцхав.
Буруд харгъулх болад
Буутъглад одмн хăăкрв.
Хальмг кѳвўдин ардас
Хойр кѳвўг йовулв.

* * *
Хальмг теегăс хол
Хол, кўўнă газрт
Хаана цергин улсла
Хатдж йовдж йовв.
Хазгуд дундас йилгъгдăд
Хальмг нерăн келўлнă.
Хаджгър нўдтăгъан дуудулад
Хултхлздж цергт йовна.
Бу халгън болхла
Бог, шорала ноолддг.
Мѳр арчлгън болхла
Мѳрнă баас зѳѳдг.
Орсин нăр болхла
Ѳрăс асхн кўртл

Хазгуд нээрлэд йовхла .
Хар кбдлмшинь кедг.
Хаана цергин ацань
Хальмгин күзүн деернь
Хяärmдж угагъар ачгдна
Хәрх, оольх сангдна.

* * *

Хаана төрлмүдин нердиг
Хальмгудт цееджәр дасхна.
Хазгин ахлач, эндүрхлә,
Хамрт нудрм күргнә.
Хазгуд дунд үзгдхлә
„Хаджгър нүдн—гидг
Хагшад зооган келгън
Хальмгудиг дахад йовдг.

Теегән санад саналдад,
Төрлмүд уханд орхла
Хазгин цергәс зулдж
Хамаран одхнь мецгдхш.

Тесдж бәәдж чадад
Теегүр зулхар седхлә
Хомха хургъан тәәрүләд
Хорта эм ууцхадг.

Гертән күрсн байр
Гемәр генткн сольгддг
Гал болсн залус
Газрт „джиргълән“ үздг.

* * *

Мөрән услад арччкад
Медмдж угагъар орад
Ааку унтхар седхлә
Ардаснь хазг хяәкрв:

— „Уутьхн нүдтә залука
Ўудән ардан ха,
Ўзхшичи? Наар, нүдичн
Уудулдж өгсв чамд!“

Аакун хорнь буслад
Ардк хазган келв:

— „Мини нүдн чинигъәс
Мелмәсн ик биший?“
Хәвргъәснь нег хазг
Хаджигъәд госан тәәлн.

„Хаджгър нүдтә энчн
Хәләлч!“ гиггәд инәв.
Гүүдж босад Ааку
Генүлдж бәәсн хазгиг
Ха-хавсарн дәврүләд
Хүрәлдж авад чичв...
Төгәлннәгәс Аакугъур босцхав.

— „Тенсн му хальмг
Тенгә хазгин өмнәс
Тесдж ноолдхар седвчи?“
Хальмгуд хазгуд хоорид
Худрлдан гарн гив.
Харулас гүүлддж ирәд
Хагъцулад эдниг тарав.
Мангъдур өрүнә Аакуг
Хазгин нойн харав,
Мөрнә баас зөбхд
Хөрн хонгар гаргъв.

Гундл төрнә *
Гол харлна.
Зовлнә икднә
Зүрки ишкрнә.
Унъгинь олхар седәд
Уха гүүлгәд санхла
Хаана йосн бүклдән
Хар гер болна.

* *
Хаана цергин ахлачирнә
Худл-хулхагъар бәәдг
Эвтә юмн кевтхлә
Эргх хоорид хавтхлдг.
Нег согту хазг
Нарн орсн хөбннә
Галу хулхалдж авад
Гарч йовад бәргднә.
Хазгин ямт хәәкрәд
Хазгиг харадж бәйггәд
Хәрү өрвәд номгърад
Хамрарн гонънн келнә:
— „Хулха кехлә—килнц,
Худл келхлә—ичр

Хуурмгар... медмдж угагъар...
Хойрагъинь кедж болна.
Би гурви күүктāv
Байн биш—угатāv,
Күүкдāн кūrгнд ъгхлā
Куцāх ховцн кергтā“...

ТАВДГЧ ДУНЬ

Нарн үд онъгрв.
Нарна кучнь номгърв.
Нәрхн ногъан орагъарн
Нәәхлн ганъхад баāv.
Тег гисн үгиг
Таньдвт угавт умшач?
Талвагъад сунад, унәртәд
Таалсн болад одна!

Хальмг тег гисиг
Хә, медлтә бишт...
Хаврт гарад гәәхлтн
Холагшан харвад хәләлтн!..

Ягъсн өргн тегв?
Ягъсн нигт ногъамб?
Ягъсн цевр агъарв?
Ягъсн бүләкн нармб?
Салькн генткн экрчкәд
Саналдад дәкн серджнннә.
Салькнд дәәвлсн өвснә
Сәәхн дольган гарна!

* * *

Мөргн деерк хаалгъд.
Мөртә күн йовна.
Нар гердәд хәләлтн
Нааран аашну, угай?
Манахна хаалгъар аашна.
Мел довтлад йовна
Мөрнә цәвнь, күзунь
Мел цагъан көбсн
Дәәнд көбгддж йовхш
Дәвәд довтлад йовдмб?

284254

Деернь сярвкдж йовсн
Дарцгнь юн болхмб?
Хаалггын саллггнд ирчкәд
Хаджиггәд гарад йовв.,
Хотна дундагшан орад
Хатрад йовдж одв.
Аамгин дундагшан Одмнаггур
Амтн цуглрад йовдмб?...
„Дәрк минь, залус,
Дән болждадгдж гинә!“
Австрихн аман анггәгәд
Арваггәд Сеербур орв.
Августин нег шинд
Арасә Немшлә бәрлдв.
Англин кбкшн арслнъ
Аарглад Немшур дуулв
Долан хонгин дунд
Делкәд түүмр шатв...
Нарна чирәнъ шарлад
Нуднь уласн болв.
Уксн күүнә цусиг
Унршлсн болад бәәв.
Харнэггү хальмгуд дунд
Ховта тууль бәәдмн,
Хар араха нариг
Хавлад бмкдм гидмн.
Хальмгин харнэггүггинь олзлад
Хатг мет наалдад
Хальмг дунд сүүрлсн
Хорта тууль болна:
„Өвл уга зунта
Өлслггн уга хотта
Укл уга мбнктә
Урд бстхә гиггәд
Бурхд нег цуглрад
Бумб арша нәәрулдж
Болад күүцәд ирхлә
Бичкн юмн дутдж.
Аршаггән ббгләд оркчкад
Ардан хәләмдж угаггәр
Дутуггинь гарад хәәхәр
Дөрвн талгшан гарцхана.

Бурхдиг гарсна хөбннь
Баахн залу-араха.
Бумбта аршагъинь уучкад
Бумбднь шеечкад зулна
Бурхд цуглрад ирчкәд
Бумбан авад хәләхлә
Шар даг шеесәр
Шилнь дүүрнъ болна.
Очр маань гидг
Олмгъа бәәдлтә бурхнь
Шилтә шеесәр авад
Шәргүләд аман цутхна.
Бурхна чирәнъ харлад
Бүтәд шатад ирнә
— „Би хортниг кәбнәв,
Бүслүрәрнъ таслхв“ — гинә.
Келән ээмддж авад
Күрз авад кәбнә.
Хот-хол угагъар
Хойр хонгт гүүнә.
Некәд йова йовдж
Нарнла харгъдг болна
Нарнас арахаг сурхла
Нарн өргәрн заана.
Сүүкнәд гүүдж йовтлнь
Сар харгъдг болна
Сарас арахаг сурхла
Сар хургъарн заана.
Күцәд арахаг бүслүрәрнъ
Күрзәр чавчад оркхлә
Араха хойра болад
Аршанъ асхрад одна.
Санъгин идән, харгъа,
Сагсисн зеергн гурвнд,
Бичкн, бичкн дусалар
Бумбин аршан дусна.
Эн гурвн модн
Эрднин аршана күчәр
Өвл зун угад
Өнъгәрн кәкрәд бәәдгдж...
Кенъкрдгнъ тенъгр өбдлдж,
Ууцнъ газрт ордж,

Кев заав гигъад
Ухалад андгъаран тавдж:
— „Нарн ъргъарн зангъад
Намаг кўцхд дѡнънв.
Гурвн джилд нег
Ганънўлдж чама ўмкхв.
Хургъарн заасн сариг
Хяърлхмн биш кевтѧ,
Джил болгън чамаг
Джаджлдж ѡмкдж зовахв.
Мини ууц газрар
Мѡлкѧд йовх йоста
Му зўуд зўудлўлад
Могшгинь ѧмтнд эдлўлтхѧ“!
Ўнўг худлинь хальмгуд
Ўнарн ода медсн
Ўнн хама баахинь
Ўндсърнь хяадж олгсн.
Ўмн бийиг керчѧд
Ўмдър ѧмтиг зовадг,
Ўмтиг зерлгшўлдг-фашистс
Арахас гидгтн эдн!

* * *

Хальмг улсин джиргъл
Няъртѧ Советиннь нутгт
Хяъртѧ большевикўдѧн дахдж
Хад мет батртхѧ!

* * *

Дѧкн, дѧкн шинѧс
Даралдулад цергўр авцхав.
„Дѧн“ гисн ўг
Дяавлдг болад бѧѧв.
Нарт делкѧг шинѧс
Нургъарнь зоогъарнь шуучад
Хойр кѡлтѧ чонс
Хоорндан булалдад ноолдихав.
Хол, газрин захд,
Хар ѡткн утата
Хар товин сумн
Хагърад кўрджнънѧд бѧѧв.
Кўўнѧ толгъѧ, гар,
Кѡл, гесн-гўзѧн,

Колстә мөрнә үкәр
Кӧрснлә хольгдад бәәв.

Алти нарна дорк
Амти хамгиг цугъарагъинь
Алтна тӧлә ноолдад
Аминь гаргъад бәәцхәв.

* * *

Капитал-мӧнъгн-чон!

Кедү күүг алдж
Кедү күүкд ӧнчрүлдж
Кедүг зовадж бәәнәч?

Капитал! чини тууджчнь,
Куунә цусар дүүрнъ
Кезәд гӧрддж гархар
Куунд дуртав гинәч?

Куунә кӧлсәр ундлад
Куунә ясар тагтлад
Куунә цусар ширдәд
Кеерүләд гермүд бәрнәч!

Дала тенъгсин йоралд
Дала әмт чивәнәч
Мӧнъгн гигъад оркхла
Менрад зүркичнь лугшна!..

* * *

Тӧмр хаалгъин тӧгә
Тӧгәләд эргәд бәәв.
Түмн минъгън әмтиг
Түүмрүр зӧӧгъад бәәв...

Хойр джилин туршар
Халун галин үнрт,
Халдан, хамхрлгън, үклд,
Хазг Ааку йовата.

Амтнә үкл, шавтлгън
Аәмшгтә болсн цагт
„Амд хәрхийв?“ гигъад
Аәмгән ардан санна.

— „Үкхләрн кевә тӧлә,
Үксн болдж гархмб?
Үнн хамань бәәхмб?

Үнн хамагъаснь ирхмб?°
„Кенә тӧлә үкдж,
Куүкдән би ӧнчрүлхмб?

Кенд кергтäv дән?..
 Кенд тустав дән?
 „Цааранднь юн болхмб?
 Цадхм бишв эдн?..
 Церг үүмдгнь дегдлнä
 Цергäс оргъдгнь элвнä.
 „Окопин үнн“¹⁾ гидг
 Омгта большевикүдин газет
 Олн цергä улст
 Олдж үнинь цäälгънä.
 Асхн бүрүлин алднд
 Аакун окопин хäвргъднь
 Газет сäрвкдж кевтсиг
 Генткн шүүрäd авна.
 Бальчг, бббсн заагур
 Большевикүд йовад, цергчнрт,
 Бурутань кенинь цäälгъäd
 Баатр кбдлмш кецхәнä.
 — „Дäәнä бшätднь — большевикүд
 Дäәнä утхинь цäälгъцхәнä.
 Дäкдж кен иигдж
 Дäәнä учринь медүлнä?“
 Иигäл ухалдж бäätлнь
 Иргднь сумн хагърв..
 Ээмäрнь хоргълджн сумн
 Эрäд орад одв..
 — „Аа-а-ах“! — гисн дуунд
 Ардан Ааку хäläv.
 Армана²⁾ станчин хазг
 Анъгълзад киисäд одв.
 Мблкäд газр мааджв
 Манънань хар балчг.
 Бүслүлärнь хазгиг тусад
 Балвчад, үүчäд хайчкидж.
 Шбрвснь татгдад агдигъäd
 Шүднь прзäгъäd одв.
 Шарлад чирәнь хүврв.
 Шалвур киилгнь салврв.
 — „Күүкдтм, баавгäдм, экдм
 Күргäд зәнъг келич...

1) „Окопная правда“.

2) Романовская стаяца.

Ковўнти, залути, эцкти
Кўўнā газрт ўлдв...
Хальмг!.. сонъсджанчи нама?..
Хагъад алчкхнч намаг...
Хагсджана!.. амн хагсджана!..
Халун!.. ўкл ирхнч!..“

ЗУРГЪАДГЧ ДУНЬ

Ааку шавт харгъад
Ардагшан эмилгънд гарв.
Тави долан хонгар
Теньгин голур ирв.
Эмилгънд кесгтән кевтчкәд.
Эдгәд невчк чикрв.
Хойр долан хонгар
Хорәд ирхәр гарв.
Асхи нари орлгънла
Ааку Чапракт¹⁾ ирв.
Адгъдж машинәс буугъад
Ааку герән темцв.
Хагсу. Намрин асхи.
Хамрар сальки гооджгънна,
Теньгр деер, хол,
Түмн одд гилвкнә.
Теегин хаалгъ харлад
Тешкәгъад сунад кевтнә.
Зәрмдән хаалгъ керчәд
Зерлг ялмн тогълна.
Цергәс аашх Аакуд
Цевр агъар киилгднә.
Чееджнь серд гигъад,
Чидл орсн болна.
Хурц хойр нүдн
Холд харвад йовна.
Хагсу өвснә үнр
Хамр хәәгъад менъшнә.
Зәрмдән зөвәр тедүхнәс
Заарг чочад ниснә.

¹⁾ Пролетарская станция.

Хулхач үзсн кевтэгъяр
Хоолдан шахад хяакрнә.
Собннь брәлин салькн
Соргәд брчәр үләнә.
Зоргтә Аакун зүркн
Зөрлцлгъ санад уумнә.
Нутгт бөрдәд ирхлә
Нохан хуцлгън сонъсгдна.
Нүднә керән галмуд
Нүдән чирмлддж үзгднә.
„Ааку“, „бааджа“ гилдәд
Адгъад уумәд одцхав.
Арв күрсн күүкн
Аакун күзүнднъ дүүджлгдв.
Белг хяагъад хавтхинь
Бичкн күүкн уудлв.
Баавгъань Аакугъан хяләгъәд
Байрлад ууләд бәәв.
Көкшн экин байриг
Күн кемджалдж болхий?
Келнә урн гидгтн
Куцәдж келдж чадхшл.
Экнъ көвүгъән үзчкәд
Экрәд ууләд одвл.
Көкшн эццн гарарн
Көвүгъән теврәд бмсвл.
Эцкнъ эс медгдсәр
Эргәд нусан ниив:
„Игәд, әмд йовхлаг,
Ирдм бәәджл“ гив.
Манъгъдур брүнь ахан
Машу гемтәгъинь медв,
Ахиннь геминь үзүлхәр
Ааку Чапраг орв.
Эмчд одад үзүләд,
Эргәд хәрү ирхләнъ,
Эк-эцкнъ гелнъгүдиг
Элмтүр наар гигүлдж.
Арв-гар гелнъгүд
Аакун газа ирчкксн
Алцнъ-улцнъ йовднънад
Аакуг күләдж бәәцхәдж.

Ааку гелнѣгүдиг үзчкэд
Адгъад экәсн сурв:
— „Гелнѣгүдәр ююгъан кехәр
Герүрн наар гисмт?“
— „Окал ӊргүлхәр бәәнәвдн,
Ом маань бәдмахом,
Ахинчн гем әдгхд
Ач-тус болтхал“...
Ааку хуурмг гаргъад
Арвут¹⁾ кесн болад
Гелнѣгүдин мӊрдиг хәләгъад
Герин газагъур бәäv.
Хаврин бухс кевтәгъяр
Харлад гелнѣгүд тешкәлднә.
Ховцднъ әрә күрлдәд
Хар гиджгснъ гилвклднә.
Эн гелнѣгүдин бәәдлиг
ӊргүләд ухалад тоолв.
Әднә хара бәәлгънъ—
Әлкинь урсхад бәäv.
Сумнла харгъсн хазг
Сананднъ генткн орв:
— „Ходжгър толгъата гелнѣгүдиг
Хормагъинь ӊргчкәд шавдхинь“...
Аакуг гергнъ дуудв:
„Аав уурлдж бәәнә,
Гелнѣгүд номан эклчкв
Герт ортн гинә!“
Баавгъань Аакугъан харагъад
Бурхнд мӊргтн гив:
— „Бүшмүдән дарунь умстн,
Бүс деегүрн бүслтн“.
— „Үмс дарунь бүшмүдән
ӊтрлхинь ягъдв“—гигъад
ӊӊлсн бәәдл гаргъад
ӊвгн Аакугъур хултхлзв.
Ут бүшмүд үмсчкәд
Улан балм бүслв.
ӊвдгләд гелнѣгүдин ӊмн
ӊрвәд уха гүүлгв.

1) Кӊдлмш.

Багш гундсн бәәдлтәгъяр
„Би, бурхнд мөргхләри
Бийиннь төлә биш,
Багъчудин төлә мөргдүв.
Багъ улс, даянд
Бурхан мартхми биш.
Бурхндан зальврад йовхлаг
Бун сумн хальтрдми“...
Ааку толгъагъан гекчкәд
Ам анъгъасн уга.
Аакугъас отрләд экнь
„Ая-хәәрхи“—гив.
Хойр ўкриннь негинь
Хөрн тавн арслнъгтаг
Ходжгър толгъата гелнъгүдт
Хойр көкшә бәрв.
Хөбөннь эцкнь ўкв.
Хойр көвүгъән дахулад
Хурлд экнь одв.
Хурлад зуурд омшулв.
Күдрә ач Бадм
Күрч ирв хурлур
Көкшн экиннь буйиг
Күцәдж келгхәр ирдж.
Дөч шаху бүл
Дүүрәд хурлд ирцхәв.
Дөрвн цагин хувцидн
Дуту уга чирцхәв.
Бакш дора шимлдәд
Бурад, буслад бәäv
Бадм босчкад өрвәд
Бүдүн дуугъар келв:
— „Эцкән ўкхд бас
Эн бакшд ирләв.
Хурлд минъгън арслнъ
Хөрн мөртәг бәрләв.
Эк минъ бас
Эцкимм ардас одтха
Тавн зуг алтар
Танд бәрдж бәәнәв.
Бакш зүүлнъ нүдтәгъяр
Бадмур хәләгъәд келв:

— „Бадм тана эктн
Буйта, таралньгд төрв“.
Ааку бакшур хэлэггэд
Алньгтрад дотран санв:
— „Ик мөнъг Өгхлэг
Иим хурнджл бакш“...
Гесндэн гер шүдтэ
Гелньгүдин ааль медгдв.
Ааку дотран ухалад
Агчмд игдж санв:
— „Ягъна гидгчнь энв,
Ягъдж баяхмч бакш?
Амт меклдг шимдг
Аялан кезэ хайхмч?
Бичкэр мөнъг Өгхлэг,
Буру хаалгъар гарад
Буулгъад хайчкхар баядмдж,
Бакш-бакш, аялтэл!“
Аакун экнь мөргэд
Адъс авад босчкад
Хойр ковунурн халачкад
Хооран цухрдж баяггэд:
— „Дөрвн цага хувцинь,
Дочн арслъг мөнъг
Тугълта үкр деернь
Танд бярджанав“—гив.

* * *
Ааку эндас гархларн
Ардан халавр угагъар,
Хурлиг, гелньгүдиг иткдгән
Худгт хайдж дарв.
Өнчн, угатэ улсин
Өли, зовлньгта баядл.
Өрч дотр бульгулад
Өддлад хоолд торна.

* * *
Салин теегас хаксхларн
Сулин балгъснд тусв
Көдлмшчирин классд шидрдэд
Көдлмшчирин баядл медв.
Орн-нутг бүклдән
Олн-амтн цугъарн

Ўвдсәрни кондрәд буутыглад
Ўумдж бәәсн цаг.
Дәәнд әмтиг, малиг,
Дәкн, дәкн зөбгәятә.
Болвл нутг дотр
Буутыглад дольган кондрәтә.

Заводин нег кәдлмшчинд

Зөвәр ора ирхләг

Зүркн байрлдж ханм

Зург үзсн болна.

Герин эзн гергн

Гериннь дунднь зогсчкад

Хаана зургиг шуулад

Хойра кеджәсинь үзнә.

Залунь, Аакун нәкд,

Зөвәр байртагъар инәджәнә:

„Хааг деерәс буулгъад

Хамрарнь өгчкүвдн“ — гинә.

Хальмг орс хойр

Халун гармудар мендлв.

Кәдлмшч Аакуг шүүрәд

Күзүдәд теврәд үмсв.

Асхн, сөдннь өрәллә

Ааку гарад хәрв.

Бүс, киилгтән, шуньгъригтан

Большевикүдин дуудлгъ зөбв.

Заводин кәдлмшчнрин бослгънд

Зүркән өгч орлцв.

Бәәсн цергиннь өмнәс

Большевикүдиг татдж ноолдв.

* * *

Большевик болдж хөврсн

Баатр Аакуд — менд!

Бүгд әмтнә джиргълин

Бат хаалгънь — энд!

* * *

Хазг станицс болгънар

Хар хорта могъа

Энд-тендән шүүрәд

Элкдәд толгъагъан джолвкулна.

Эн могъасин толгъасиг

Эгцднь таслдж хайхар,

Энъкр Ленин нолдаг
Эвинь олдж толгъалв.
Орс нутгин кѳдлмшчнр
Омгта Октябрь босхцхав.
Шин джиргълин тѳлѳд
Шин туудж эклцхѳв!

ДОЛАДГЧ ДУНЬ

Сал голин теегиг
Самьки серджнъндж уләлә.
Санан сеткл гидгиг
Саатулдж өкәрлм билә.

Сөбннъ өрәл
Сарул билә.
Сансн сеткл
Күцм билә.

Агъар төгәлнъгд
Анъхун билә.
Амрх күүнд
Сәәхн билә.

Алти шар одд
Адугъарн билә.
Амрг иньгин сеткл
Амрхн билә.

Зуна сө
Ахрддж йовла
Зөрлцх цаг
Өбрддж йовла.

* * *

Зуг эн газрин әмтн
Зүткә иктә ноолдана
Захаснь
Зуулццксн билә,
Аврлт уга ноллдан
Әмн үкл хойриг
Альхн деерән тәвчкәд
Аәмсхлдж билә.
Пиитр балгъсна дольганла
Попов генерал ноолддж

Хальмг станицс төгәлдж
Харслт хяадж йовла.
Хуучн шин хойр
Харгьдж, зөрлицж, ноолддж,
Негән үзлицж бәрлдхәр
Неклицж дахлицж йовла.
Орс өргн ик
Орн-нутгиг үрглдждн
Цусндн өбмүлхәр, түүмрдхәр
Цагъан ээмпнр зүткнә.

* * *

Хөрн мөртә күн
Хурдн мөртнә хатрлгъар
Шангъа тактиг¹⁾ гатлад
Шар булг²⁾ темцв.
Хотна хара авчкхла
Хурдн гүүдл номгърв.
Цовлгън хаалгъур хаджигъад
Цовад-цөврәд одцхав.
Ардан йовсн хальмгәс
„Альк герв?“ гигъад
Өкәгъад орс генерал
Өрвәд шимнлдәд сурв.
Өргәрн залу зангъчкад
Үкс гидж өмәрлв.
Өмнн хальмг хотн
Өрцгүд болдж үзгдв.
Туулан ардас ангъучлсн
Туулн чон мет
Мөртә хөрн күн
Мөлксн болад одцхав.
Угәтә өнчн өвгнә
Үүдинь хамхлад орчкад
„Кениг гертән бултулсан
Кунәр³⁾ кел!“ — гицхәв.
Тамтрад өвгн босв
Төгәлнэгдән әмтиг хәләв.
„Большевикүдиг би бултуллав,
Бурута күнь бив“...

1) Манцын гол дээр байдг такт.

2) Хальмг хотна нери.

3) Хальмг өвгнә нери.

Говчгъар кѳгши ѳвгнѳ
Гол нургъарнѳ дѳврѳлѳд
Гурв дѳкдж мѳлѳдѳд
Газаран тѳлкѳд гаргъцхав.
Ѳвгиг хойр орстагъинѳ,
Ѳрцг кедж зогсачкад,
Орс генерал Попов
Ормднѳ хадж алулв.
Ончи Кунѳр ѳвги
Ѳѳрк хойр орстагъан
Гарч йовси нарнур
Гаран дайли киисв.
Ѳнчи хальмг ѳвгд
Оли яльчрин ноолданд
Ѳтки хар цусарн
Омг зѳрг немлцв.
Хѳѳинѳ хойр герги
Хѳѳртѳнринѳ бѳѳшнѳгинѳ хѳѳхлѳрн
Хальмг ѳвгиг санлци
Халун нѳлмс асхцхав.
Ѳвгнѳ алти сеткл
Ѳѳрхи ѳнтѳ болв.
Хойр орс герги
Хѳѳн-хѳѳинѳ санцхав.
„Уга-яду кѳѳнд
ѳнтѳ болдгнѳ юмб?
Хальмг угатѳ ѳвгид
Харсгси орсмуднѳ кемб?“
Кели зѳсѳр илгѳлгън
Кергтѳ бишнѳ медгдв.
Классинѳ сѳѳг харслгън.
Кѳндтѳ чинртѳнѳ цѳѳлгъгдв.

* * *

Хол-хол газрас
Хааг хольвлси зѳнѳг,
Хаврин салькнла хамдан
Хальмг ѳѳмгѳдѳр ирв.
Арви доладгчин намртнѳ
Австрин-Немшин дѳѳнѳс,
Хоти ѳѳмгѳн темцѳд,
Хальмгѳд ирдг болв.
Хар шимтѳ газрар
Хагъли йовад оркдгшнѳ

Аамг хотндан хальмгуд
Аньгүрд илгүрд баяцхав.
Санчра Эрдниг-Бокшранкнд¹⁾,
Сарсин Овшиг-Буурлд¹⁾,
Бомблэ Бадмиг-Төркүмүдт¹⁾
Балчуд нердинь дуудулв.

Эднд дөнъ болдгнь
Арви гурвна²⁾ шаджиг
Ардан шяргүлдж дахулсн
Эмгн амтэ лам³⁾.

Шовгүр шар махлата
Шадж толгвалгч лам
Шар торгын оркүмджта
Ширэ деер сууна.

Ик өргн өрд
Кевс делгэд хайчкн,
Ирсн улс цуггар
Көгинь олдж ишкүмннэ.

Ламин көлднъ мөргэд,
Ламин гераснь адслэд,
Цувад-цувад зерглэд
Цеврэр зэмлэд сууцхана.
Торгын парч цемгэр
Төгэлүлэд бийэн орачкн,
Тогтнад суусн лам
Төгэлдж хэлэггэд келв:

„Не, олн таанриг
Нааран би цуглулхларн
Нутг аамгүдиннь баяддиг
Нанд цайлгьтхэ гилэв“...
Гекс гиггэд хэвргэдн
Гелнь Шарбиг дуудв.
„Хойр хэ алулад,
Хурдн болдгар чанултн.

Махила юн кергтэггинь
Мини келлгын уаггар
Чи, Шарб меддгч,
Чидад гард“—гив.
—Харнь ода залус,
Харта цаг ирв.

1) Хальмг аамгүдин нерд.

2) Арви гурви—аамг.

3) Борманжиров.

Хальмгудин дундас бас
Хоран халдахар йовцхана.
Хяартā мини аамгт
Хамутнига Василь залу
Ховрг-ламнран мартдж
Хальмгтан харшлхарч йовна.
Манд харшлхар седдгүдн
Мана аамгт олн
Мууса Ошла¹⁾ бас
Мөргүл буян мартдж.
Зүн-гара аамгт
Зутагбул болхар боссн
Канука Харти гинā
Көвүдā аамг медгдхн“.
Саналдад кингбāн авчкад,
Сāрсин Овшд келджāнā:
Буурла аамгт болхла
Большевикнъ Ааку гицхāнā...
Бурхн номин нерār
Би таанрт келджāнāв.
Большевик болдг хальмгудиг
„Буйинь“ дарунь кегүлхмн.
Мини үгин таальвриг
Меднā бишийт залус,
Шулугъар дарунь күцāхлā
Шаджнд туста болхмн.
Хуврг ламиринн йосиг
Хаана йостаг гāйлсндн
Хумха тоосн болдж
Хагсу салькнд туугдтха!“
Харалан тāvчкād лам
Хārū эргād мөргв.
Аамг нутга баячуд
Аюгъинь дахдж мөрглцв.
Өмнн шүдāн ирзāлгъсн
Очр маань үзгдв.
Өмнāсн боссн хортниг
Ормдн дархар зальврцхав.
Зөвār бōлад оркхла,
Зөдгāд хот орулцхав.

1) Улаан партизан. Цагъачудт алгддж одла.

Чансн хõбнã махиг
 Чомгин!) ãркãр удицхãв.
 Догшн харин кӯчнд
 Дуулх дурн кӯрв.
 Хадрачин Бадм генткн
 Хããкрãд уулãд одв:
 — „Би, цусан чилтл
 Большевикӯдлã ноолддж асхнав.
 Бокшранкна ããмгиг бӯклднв
 Би цеврлдж чаднав“.
 — „Ãрк уучкад уульхларн
 Ããрм ãзхлãрн яяхмч,
 Зӯркãн невчк тогтнадж
 Зõргл“ — гив лам.
 Бомблã Бадм келджãнã:
 — „Большевикӯд мана газриг
 Буладж авад, маниг
 Бийсӯдимдн хоосн ãлдãх.
 Бидн эврãннв газран
 Бӯгдãрн хазгудла негддж
 Барс мет ноолддж
 Большевикӯдãс харсдж гархмн.
 Хазг нутглагãан негддж
 Хальмг нерãн дуудулий!
 Халун цõгцтã ãркиг
 Хããртã таанртан õргий!“
 Бомбла Бадмин ãгд
 Байрлад босад одцхав.
 Альхан ташад шуугллад,
 Амргуд кевтãгããр ãмслдцхãв.
 Хойр нӯднв цуста
 Хар улан залу
 Харин ããмгã улст
 Хахн цахн келв:
 „Кермнãс эндр ирӯв
 Каледин генералта кӯундӯв.
 Хальмгуд туслх гидж
 Хãлãдж бããцхãнã тедн.
 Бомблã Бадмин келсиг
 Бас ãнн гиджãнãв.
 Хальмгуд ургãцта газрасн
 Хагцна гидг юмб?

1) Ãрк хулдг газр.

Джид, бу, үлдәр
Джиргълән бидн харсхмн.
Хальмгудас гарсн большевикүдиг
Хяәрлхм биш, чиләхмн.
Буурла большевик Аакуг
Би эврән алунав.
Цогцгә улан әркиг
Цеврәр таанртан өргий!“
Сәрсин Овшин үгиг
Сән гидж байрлцхав.
Цогцгә әркән харгълдулад,
Цугъар андгъаран тәвцхәв.
Согтад-согтад киисцхәв.
Хәрх цаг өөрдв.
Станчин одмн Санчр
Хултхлзад гүүггәд одв.
Өмннь лам гедргән
Майгнь шәрмгдн тусдж,
Өрвәд хавтхинь негджчкәд,
Мергнәр Санчр босхв.
Гараснь ламиг авад,
Герән игәд кәтлв.
Гертәснь гарсн улс
„Гертәви?—гиггәд шимлдв.
Санчр өвгн генткн
Сансн кевтәггәр чочад,
Гергнә ламин ардас
Гетәд дживәд одв...

НĀĀМДГЧ ДУНЬ

Хальмг аямгүдәр үүмәтә...
Хар шимтә газр
Хар кѳвнъ кѳнджләр
Хучад унтхар белдджәнә.
Зѳвәр ик холд.
Зүн ар бийд
Бүрүләс авн экләд,
Буугъин дун гарата.
Армана станч талгшан
Асхн эклснәс авн
Дорк Серевргә¹⁾ күүтр
Деер тенъртән тольрад,
Улан гал келәрн
Утар ѳдән джолвкулад,
Шарджнъндж
Шатдж бәәх бәәдлтә.
Малин мѳѳрлгън
Мѳрнә инцхәлгън
Нохан, күүнә уульлгън
Негддж одсн дүртә.

* * *

Тенъгә баячуд, инърлс
Туумрдәд алад, аәлгъхәр
Большевикүдиг татдг улсиг
Биллдж чиләхәр йовцхана.
Зун гариннъ тохад
Цагъан кенчрмүд халчксн
Зерлг анъшнъ анъгъушлдад.
Цагъан ээмтнр элвнә.

1) Пижиля Серебряковка—гидг орс хотиг, цагъачуд иатадж орсен хѳн.

Бокшранкна лам ахтанр
Буру гаргъчкcn нохасншь
Генткн шуўрн шуучхар
Гетдж бāāх дўртā..

Зуг āāmгин багъчуд
Зовси бāādл гаргъад,
Дурта иньгўдāн магтдж
Дуулси болдж медгднā.

— „Утала чиктā кер минъ
Уудигъāн кемлси йовднътā
Ухарлъг бāādлтā Ортин Сипан
Уханднъ гахан кичгўд таг дўўрчидж!“

Эн дууг дахулад

Эгзнънāд кўўкд дуулв:

-- „Зўркātā урласнь-келн хўбгъхш,

Зўрки иньгāsнь нўдн хўбгъхш!“

Дууна дундур алднарнь
Домбрин ā гарв.
Домбрин айс дахулад,
Дуулад тавшад одихав.

— „Дўрā цокм шуураднъ

Дōнн бор хав олна,

Дўч кўрсн Дорджин Цагъан

Дāкāд юнъгад ямзаднач?“

Зўрки нўдтā билцгāн
Зўўх болгъндан гāāхнāв.
Зўрки тусси иньгāн
Зўўдн болгъндан ўзнāв.

Хол гидж бичā сан

Хойр мōрн кўргхл!

Хоома гидж бичā сан

Хойр иньг ханъцхл!“...

* * *

Генткн гал цāклчкāд,

Буугъин дун гарв.

Герўр гўўлдāд орчкад,

Бултад багъчул шагъалдв

Дўрвн мōртā хазгуд

Дундан гурвн кўўг

Гар гараснь келкчкāд,

Газаран гаргъснь ўзгдв.

Мууса Ошлаг хальмгудас

Мартъма хойр орстаг

Наадна Өгүр туугъад,
 Нарн орхур темцв.
 Мөртә улсин ээмднъ
 Буугъин хонъшар үзгдв.
 Малән ормд гартнъ
 Болд үлдс гилвкв.
 Ик Орловкд¹⁾ ирчкхлә,
 Иткл геелрснъ медгдв.
 Улан тоосх хашад
 Улачудиг цугъарагъинь баслв.
 Түлкәд орулад оркхла
 Таг чикәтә ноосла
 Ошла харгъад бәäv.
 Орсмуднъ „Варшавянкиг“ дуулдв.
 Хурачксн хөбнә ноосиг
 Хаджудан дерлдж суугъад,
 Ошла уха гүүлгәд,
 Омнк ардкан санв.
 Ардкан санхла-харнъгъу,
 Ноолдана ашнъ-сарул,
 Ард үлдсн үрднъ
 Нүдннъ үзгәд бәäv
 — „Хальмг гигъад иткәд,
 Хортнд меклгдәд бәргдүв.
 Хөбннъ минн үрд
 Хортна мекиг медцхәгъит!“
 Улан ду дуулджасн
 Орсмудиннъ айс чинънәд
 Унъгарн-угәтир негнинь
 Ода улмар медв.
 Харджнънд үүдн сәкглв
 Хойр хазг үзгдв.
 Үүднә хойр талагъур
 Үлд атхад зогсцхав.
 Согту пистултә ямт
 Сүнъгкнәд үүднд өбрдчкәд,
 Гребенников Иван! гигъад,
 Генткн газагъас хәәкрв.
 Гребенников Иваниг гаргъчкад,
 Гаринь арднъ күлв

1) Большая Орловка.

„Гертнь“ кўргхмн гигъад,
Гош-гош инāv.
Мусов!-гигъад хйāкрчкād,
Му нўдār хālāv
Ошлан хойр гаринь
Олсар арднь кўлв.
Хōрн хойр кўуг
Хойр гаринь кўлчкād
Хотна захар туугъад
Харнъгъуд бўркгдād одхцав.
Гўн салан эргд
Зергдўлдж зогсагъад нўцклцхāv.
Герāсāн келцхātн гигъад,
Зооган кедж даджрцхав.
Хōрн хойр кўн...
Хōрн хойр толгъа...
Ард ўлдсн ўрд...
Амр... джиргъл... керг...
Зōвār холас, ардас,
Товин халгън сонъсгдна.
Зōвўртā сеткл дотрас
Товчлгддж гарад дунъгдна.
Манахсин халдан гих
Манурсн ухан орна.
Кўн болгъна сеткл
Кўчр кевār зовна...
— „Маниг хадж алсар
Мана керг зогсхш!
Манц, Тень тōгālнъдāн
Мана большевикўдин болх!
Хахм болхла-хатн,
Хазгуд! Меклгдсн танд
Сеткл минн зовна!
Сонъсджанти?“...— гив негнъ.
Офицер гўўдж ирād,
Омнāснъ пистулār хав.
Хйāкрād келджāснāннъ амнаснъ
Халун цусн хагдв.
Хойр гаран сулдхкар
Хооран цухрхар седв
Хārў ўкс гигъад,
Хахн газрур киисв.

Нѡкдиннь ўкл ўзсн
Наадк хѡрн негнь
Нудднь гал падрад,
Нуўхлѡд кѡндрѡд одцхав.
Хѡрн негн буугъар
Хѡрн негн кўўг
Харнъгъу сѡ гиджгдўлчкѡд,
Халурхад офицер хѡѡкрв.
—„Хаана йосна тѡлѡд
Хѡрн негн бууг
Харнъгъу сѡбгъўр хѡлѡлгъчкѡд,
Хатн дегцднь!“—гив.
Хазг, церг дундас
Буугъан доран хайв:
—„Хадж чадш угав,
Бийим хатн!“—гив.
Буута хазгуд дундас
Дакн негнь хѡѡкрв:
—„Буйн болх бийм
Дегц ѡднлѡ хачктн!“.
Уха автл адгъагъад
Уурлад офицер хѡѡкрв,
Хар наганар хўрўлв:
—„Хатн, нохас, хатн!“
Хазгудин зѡрмснь ѡмнѡн,
Харнъгъуд буугъан бѡрчкѡд,
Толгъагъан ардан эргѡд
Тѡвллгън угагъар хацхав.
Аллда толгъалсн офицер
Адгъад ѡврѡн халцв.
Хойр хазган деернь
Хамднь хадж алв.
Буун дўўрѡн кўнъкнѡд,
Булнь орад гўўв.
Ѧмнь гарчах улсин
Ѧмсхлѡр сала дўўрв...
Хѡрн хойр залу
Халун цусан асхцхав.
Хѡѡтк олна джиргълд
Хаалгъ тѡвдж ѡглццхѡв.

* * *

—„Улан билѡ залучнь
Унъгитн таслхмн“—гигъѡд

Омгта Санчра Эрднь
Ошлан гергид ирв.
Гурви ўртā гергиг
Газарн кббдж гаргъад,
Цагъан кўлтнь улагъад,
Цусн болтлнь цокв.
Гер шўдәрнь дāvрўлад,
Гергиг буугъар чичв.
Хойр хавсинь хамхлад,
Хашан ўўднд хайв.
Газр малан харсад
Улачудла ноолдсн баячуд.
Галзу чон мет
Улагъар ордж билā.
Болвл, улан туг
Батрдж-бадрдж делслā.
Алдр Ленинā гардвр
Амрлгън уга кбдллā!
Тендās, холас Пинтрās,
Тенъгā угатā хазгудур
Ленинā илгāsн дуудлгън
Лавта кергāн кеджāлā.
Эврā кўч кблсārн
Элкāн теджāдг хазгуд
Каледин-Корнилов эдниг
Кўзўгъинь мульдждхар босцхала.
Буурл āймгā угātнриг
Баатр Ааку толгъалдж,
Буденнин Семена дбнъгтā
Баячудла ноолддг болна.
Буденнин Семен келджāнā.
— „Баячудин бмнās ноолдхд
Бāйсн чидлāн гаргъдж
Бидн угатънриг негдўлхмн“.
Хббннь цагъана цергиг
Хамхчн кббдж цокхар,
Хоюрн ўгцсн кевтāгъār
Хамдан негддг болцхав.
Буденный, Ааку хойр
Буурла угатънриг цуглулад,
Басл чидлāн гаргъдж
Большевикўдин Совет тогтацхав.

Эн хоорнднь цагъачуд
Энънăд элвăд ирв.
Теньгă генерал Попов.
Туллцдж ноолдхар йовв.
Арви долатагъас ави
Тăви тавта кÿртл
Аргъта-залу киистăнриг
Тÿÿггăд цагъачуд мордулв.
Буугъан бăрăд морддгудас
Большевикÿдиг темцдгнь элвджв.
Буурла аамг ноолдагъар
Буслдг болад бăăв.
Орс генерал Поповиг
Овш¹⁾ дахулдж ирв.
Гурви зун кÿÿг
Гаргъл уга алулв.
Гар хоосн улсиг
Гертаснь кôдж гаргъад,
„Газр авцхатн“ — гиггăд,
Гериннь ÿÿднд алцхав.
Зăрмсинь, шууга татад
Зорц аамг дунд
Мôртă хазгуд хурдлулад,
Малагъар сиичн цокцхав.
Нургъна арсн шуурад,
Нÿдн бÿлтртл цокцхав.
Амн уга кевтсинь
Амтă угагъинь хăлăв.
Цевр-цевр хувидинь
Цугъаринь хазгун шувтлв.
Газран харсгсн баячуд
Галзу чонс болцхав.
Буугъин сумиг, ÿлдиг
Баячуд хăърлхăн уурв.
Ôткн хар цусн
Ôвдгт кÿрм болв.
Гаха хуухлдг кÿÿншнъ
Газрт кÿлăд хайчкад,
Шамин тос асхчкад,
Шатадж амт алцхав

¹⁾ Сарсников.

Сокту-сокту офицермүд
Газа йовси кууг
Сумар, джидар угтдгар
Галзугъан улмар дегдлүлцхäv.
Күмн äмтни туудж,
Күмни джиргъл хäädж,
Күчн чудлän негдүлдж
Көдлмшчнр-угätнр босла.
Толгъагъасн төмр савиг
Таслдж хаяд босгсн,
Сай-көдлмшч яльчнр
Сулдхврн ноолдандан орла.
Хуучн, үкл өбрдснъ,
Хаана йосиг татдгнъ,
Шавтсн зерлг анъгшнъ
Шуучдж шимхär йовцхана.

* * *

Бөгчхр нургн тинилä
Баатр омг эвлä.
Седкл серд гигъäd
Сулдхврн цолнъгъ гарла.
Бүгд орна көдлмшчнр
Баатр ноолданд орла.
Баячуд мөнъгärн, бугъарн
Большевикүдиг дархар седлä.
Эн сулдхврн ноолдаг
Экндн дардж чилäхär
Баячуд гетдж бäägъäd,
Балгуд авч босцхала.
Олн көдлмшчнрин бослгънд
Октябриг харсдж ноолдлгънд
Буурл äämgä угätнр
Баатр нерän дуудулла.
Цагъан ээмтнрлä ноолддж
Цусан асхсн угätнр
Буденный, Ааку ахтанран
Большевикүдин партъд белглä.

ЙИСДГЧ ДУНЬ

Холас, төгэлнэгас
Хойр чикнэ сонрт
Хурдн мөрнэ гүүдлэр
Халун зун аашна.

Сбнь кōдлмшиннь хōбннь,
Сар хәрдж йовла.
Нарна толән өбрдәд
Нудән чирмдж йовла.

Кōк буднэг талрад,
Кōл алддж йовла.
Ногъан деерк чиг
Наадад гилвкдж үзгдлә.

Манцин голин усн
Мелмәдж үзгднә.
Шуура хулсн хамгнь
Шимнлддж кӯүнднә.

Серджнннсн салькн
Саналдсн болна.

Нарни тольд ээврләд,
Нугъсд, галуд наадна.

Нарн өбдән гархлари
Нургъ халагъад ирв.

Джиригсн газрин захд
Джирлгън джирджннәд бәәв.

Шовун хамгин дун
Шууга татад бәәнә.

Серӯн агъариг киилхлә
Саналдулад бәәнә.

Кōкрәд унәртсн тенгър
Кемджән уга болдмб?
Кōрккн инггин седкләс
Кедӯ дүнэгә гүмб?

Көк торгън күлтәр
Көнджл кедж көдргсн
Көкшн ээдж тег
Көкрн ганъхад бәәнә.

Энъкр мини тег,
Элвг Өргн сәәхилч!
Гүүдүләд ухалгч үрндән
Гәәхмдж иктә болналч!
Энъкр ээдж тег!
Эргәд төгәлнъдән харвич!
Минт эздүдчн босад
Маргъацдж йовхиг медич!

* * *

Цөбкн эмәлтә мөрд
Цомг дотр үзгднә.
Буурл аәмгә угәтнр
Буугъан белдчксн кевтнә.
Теглг нургъта Ааку
Тал дунднъ илгърнә.
Төвләд буугъан бәрчкәд
Тоолвр кедж кевтнә.

* * *

Олн угәтнр дундас
Омгта Ааку гарла.
Опанасенко Сарпуләс
Омглдж бас мордла.
Орс хаана нутгт
Олн зовлнъ үзсн
Келн улсин угәтнр
Көдлмшч классиг дахла.

* * *

Өмнәгшән тагтур илгәсн
Хойр күн ирхш.
Өвәрцән болад бәäv.
Харань чигн медгдхш.
— „Хортна харул харгъад,
Хойр негн болхла,
Хәрү йовулл уга
Хавлдж бәртн гисн...
Бийсүдәстн олн болад,
Бийсүдитн бәрхәр седхлә,
Бу хагъад зәнъглчкәд
Булнъгас зултн гисн...

Бәргдәд одцхадж болнал...

Бу хәцхәхмн билә...

Болв чигн дәкәд

Бидтә кӯ йовулхмн?..“.

Игәд ухалдж кевтсн

Ааку ӊсрәд босв.

Ик хар тоосн

Ард бийәснъ гарв.

Тоосн цоонглад гарчкад,

Талрад урсад бәәв.

Укрмуд шоодраллдад гӯүлдәд,

Уумсн бәәдл гарв.

Малмуд дундас йилгърәд

Мӊртм амтн үзгдв.

— „Мӊрдүрн!“ — гиггәд Ааку

Медмдж угагъар хәәкрв.

Цагъачуд лавта мининь

Цагъан эәмәрнъ медихәнә.

Аакуг мӊртә әмттәгъинь

Амддж бӯслхәр йовцхана.

Хойр гурвн холвагъар

Хортн олъ медгдв.

Бичкн зуурд ухалн

Бӯсинь таслхар седцхәв.

Журц үлдиг сугълчкад,

Хүрүләд Ааку уралв.

Цергнъ мӊрнә хурдар

Цүврәд зергләд одцхав.

Халдан, хәәкрлдән дегцдән

Хольгдад үүмәд одцхав.

Хортна хоргълджн сумднъ

Халхин ӊӊгүр уулгдв.

Генткн хортна пулеметнъ

Гесән бәрәд хагшв.

Хәхдж гарсн сумднъ

Хара биш болв.

Нүдәрн бәрдж идәд,

Нег хазг Аакуг

Джидәрн ӊлгдж авхар

Джилвтдж йовх бәәдлтә.

Аакун үлдин шүрүнд

Алс киисчкәд, хазг,

Сергхяр седсн болджагъад
Сунад сарсагъад киисв.

Аакун мөрнъ гярэдчкәд
Молдждрад доран киисв,
Аакун барун кәлинь
Молдждад доран дарв.

Хойр хазг хурәләд
Хәәкрәд курәд ирв.

— „Аргъулд! гигъад негнь
— „Ааку энчнь“ гив.

Аакуг бәрдж өгснднь
Атан-маргъа өгхяр
Орс генерал Попов
Олнд тархасн бәәдж.

Гурвн мөртә хазгуд
Гурвн талнь гарчкад
Бугъин тагтин өбрәс
Буурл аәмгүр көөв.

Ардагшан Буурлд курчкәд
Асхн алднд Аакуг
Тергн деер суулгъчкад
Тагчг авад гарцхәв.

Зөвәр удан мөрдиг
Зогсл уга хатрулцхав.
Карлькун¹⁾ өвлзньгәр орулад
Кургәд авад ирв.

Герүр Аакуг туугъад,
Орулад авад ирцхәв.
Гер дотрас канъкнад
Орс әркәр өмкәрв.

Ээм далнь нүцкн
Элкн чирәтә гергн
Нимгн торгън ховцта
Нөөрмг нүдәр шагъав.

Цаадк өрәднь дүөрнъ
Цагъачуд бәәх бәәдлтә.
Хәвргъ бөөрәри хатхлдад
Хагшлддж шууглдсн дүртә.

Шар бузми ээмтә
Шовгър чирәтә офицер

1) Корольков гыд байн.

Шуукрси-аамсхлси бӕдлтӕгъӕр
Шагъагъад Аакугъур хӕлӕв.
Зуулси тини бӕдлтӕгъӕр
Зерглӕд гергтӕ хӕлӕджӕгъӕд
Шудӕн аралддж бӕӕгъӕд
Шимнлдӕд ардан бурв.
Тевлг нургъта генерал
Темтрӕд гарад ирв.
Бӕблдждж-бӕблдждж гентки
Босси бӕдлтӕгъӕр келв.
Аман арчад мосъмгълзв:
— „Аа, Ааку гидгтн энв?“
Дӕӕвлӕд алцагъад зогсв
— „Дӕӕллдж бӕӕхмч, нанла?“
Аакун хорнъ буслад
„Амарнъ ӕгхинъ“—гигъӕд
Дотран дора ухалв.
Дӕкӕд генерал келв:
— „Хазгин цергӕ хальмгудиг
Хойр зууг бӕклднъ
Шулугъар цуглултн!“—гигъӕд
Шовгър толгъатадан келв.
Шовгър толгъата ямт
Шолвакд гарад ирв.
Герин газа уӕдндж
Гелдилгъӕд хальмгуд цуглулв.
Попов гидг генерал
Пистулан ӕлгдж гарв.
Хальмгуд дунд орчкад
Хоолдан шахад хӕӕкрв:
— „Хальмгуд дундас гарси
Большевик бӕрдж аввди.
Хазг нер буздасинъ
Бӕрдж болхий, угай?
Хӕбннъ гетдж бӕӕгъӕд
Худгт маниг унъгъах
Минигъӕр болхла, залус,
Мендинъ таслхми гиджӕнӕв!“
— „Зӕвтӕ!“—гигъӕд негнъ
Зӕрг угагъар хӕӕкрв.
— „Асхидан, орадан“—гигъӕд
Ардан генерал шимлдв.

Харулин ахлач болгч
Хар сахлта хальмг
Газр малтчкхн хашагъур
Гарад Аакуг туув.
Хальмгуд дунд нуувчиняр
Хальмг ревкомас илгэгдсн,
Хөвин үүләр, нөкднь
Харулин ахлач болдж.
Ааку хальмгин чирэгъур
Ардан эргэд хэлäv.
Нөкднь нүдән нирмчкэд
Нүүхлэд хәнэгъад одв.
Хашан үүдинд күрчкэд
Худлахар уурлсн болад
Хальмг Аакуг тұлкв.
Хулхагъар Ааку келв:
— „Эрнцн, сонъсджанч, угай?
Эргэд дахн ир.
Эс гидж эднäs
Энд үкл үзхв“...
Хальмг медмдж угагъар
Хуурмгар толгъагъан гекв.
Хард гилгэд үүдиг
Хаагъад оньслад оркв.
Харнъгъу хаша дотр
Төгәлнъгдән эргэд хэлäv.
Хар сеткл-ухан
Толгъад орад бәäv.
Хол, хашан булнъгд,
Хулгънс ноолдад джиинглдв.
„Хот бәәнә аргъулд,
Хәләй“ гисн боллдв.
Өтр уха гүүлгэд
Өмнәгшән ардагшан йовднънв.
Ард үлдсн үрднь
Аакуд генткн сангдв...
Хазгудин ямтирин гарас
Хагъцдж гархан ухалв:
— „Хәрү ирхий аярас,
Хулдгдсн болхий“... саналдв.
Мөрнäs киисхд даргдсн
Көлнъ шәркәд эвдв.

Медмдж уга болджасн
Кучрдәдг бәәдл гарв.
Хар уулн күриггәд
Халәд учад йовв.
Тенггриг бүклднй кәнджләд
Тешкәггәд тарггәлад ирв.
Хәбнә мах шарулчкад
Хазгин ямтирнй цуггәарн
Харнэггү сәбг үдшәд
Хальнэггү шуугата бәәцхәнә..
Карлыкун кәвүнй эндр
Кермнәс ирсн байрта,
Хазг генерал Поповта
Хальнэггү татлддж сууна.
Бичкн берәчүд цуглулад
Биилддж, дууллддж бәәцхәнә..
Большевикүдиг дарх болад
Байр кедж бәәцхәнә.
Зәрмдән күүкд улсин
Джаагсн дун сонгсгдна.
Зәрмдән газра нуггәсд
Дживрән сарджннулдж ниснә..
Кулмнә Эрнци нәкдмүдән
Кәлгинй кәтлүлдж дахулад,
Харулд бәәсн улсиг
— „Хәрхмт“ гидж султхв.
Хашан үүдиг тәәлчкәд
Харнэггүд белдчксн Аакуд
Хурдн тәбәлтә кеерин
Хазарин джола атхуль.
Дөрвн мөртә күн
Довтлад гарад одцхав.
Харнэггү сәбг буулад
Хаалггү хәәггәд хурдлулцхав....
Арвн мөртә хазгуд
Ардаснй дәкн мөшкцхәв.
Хаалггән хайчкад Ааку
Хаджиггәд гарад одв.
Салаггүр хаджиггәд орчкад
Сонгсад чиннәд зогсцхав.
Хазгуд мөрнә хурдарнй
Хаалггәар өнггәрд гарцхав.

АРВДГЧ ДУНЬ

Семилетов гидг генерал
Сѝ, зѝвѝр ора,
Буурл ѝѝмгин захур
Бултад шидрдѝд ирв.
Тавн зун хазгта
Тавн теегин тобта
Арвн пулемет ачсн
Аарглад ѝѝмтиг бѝслв.
Сѝѝни дуусн ѝѝмгѝр
Шундж улачудиг тѝѝв.
Ѡвгд залусиг цуглулад
Ѡрлѝ алхар шиидв.
„Кѝдлмш“ кесн цагѝачуд
Кѝл гаран тинилгѝн
Амрх сеткл орад
Адгѝм угагѝар унтцхав.
Ѡѝмгѝс ѝксн юмншнѝ,
Ѡ-чимѝн гархш.
Хая-хая уульнѝнад
Хотна ноѝас хуцлдна...
Тоб, пулемет зогсджасн
Тѝѝрм бѝѝсн газрур,
Тавн мѝртѝ кѝн
Тедѝкнѝс довтлад аашна.
Генткн „ура!“ гиллѝд
Гермѝд дарад хѝѝкрлдв.
Хаалгѝ керчѝд гѝѝлдсн
Хазгудиг сѝргѝд чавчцхав.
Бу, пистулин дун,
Бомб хагѝрлгѝнла негдв
Буденний дѝрвн нѝкдтѝгѝѝн
Бутхучад цагѝачудиг чавчв.

Ховцан тээлчкн цагъачуд
Хутхлдад уумад одцхав.
Кёл нүцкн гүүлдэд
Кеешан гарч зулцхав.
Тавн мортә кун
Тавн зун хазгиг
Ухагъинь орагъарнь гаргъад
Уралдж хяакрдж уумулцхав.
Түүрмин уудиг хамхлхла
Тав шаху кун
Буденниг таньчкад цугъар
Байрлад уульлдад одцхав.
Түүрмд суусн улста
Буденнин эцгнь бээдж
Тамтрад көвүгъан теврэд
Байрлад бас уульв.
Кесг бу, пулеметмүд
Теегин тобмудта хамднь
Көлгдинь зүүлгъад Буденный
Теегур авч гарв.
Теегин цевр салькн
Тергд угтад улав.
Ор шарлад ирв.
Овснә уур гарв...
Дөрвн мортә кун
Цовтлад өмнәснь аашв.
Болгъагъад Буденный халав
Баатр Аакугъан таньв.

* * *
Хяартә мини умшач
Хавр гисиг меддвт?
Хамдан хоюрн йовад
Харвад шиндждж үзий!
Хорн-джинь книтн
Хамр чик чимкнә.
Хурц салькта шуургън
Хорма хавсар уләнә.
Олн-ончн кун
Өвдгән хавчад бөгчинә.
Өвл зооган кегъад
Орч бөдр хатхлулна.
Хавр шидрдәд ирхләг
Хату цасн джөблднә.

Мөрн терг даадг
Мөсн шуурад эвдрнә.
Салькн өмн бийәс
Серд гидж ұланә
Сәәхн нарна толән
Сала нуурмудар наадна.
Цасн сүүрәрн урсад
Цомгмуд дүүргәд мелманә.
Цовлгән хаалгар, ташугъар,
Цовлдад усд гүүлднә.
Цовлддж гүүсн усд
Цугъар салас орцхана.
Шивә эргс урсахд
Шууглдад голур гүүлдцхәнә.
Нарна тольснъ гилвклдәд
Наадад джиргәд йовцхана.
Ногъан, әмтн цугъарн,
Нарнд, хаврт әмлцхәнә.
Бөгчисн нургән тининә
Бий махмуд тәвгднә.
Чеедж серд гинә.
Цевр агъар киилгднә.
Газра шовуд шууглдна
Газр саналдж амрна.
Көкрәд тег унәртнә.
Көк ногъан намчрна.
Хәәртә мини умшач
Хавр ним биший?
Хәрнъ үүнәс өвәрцән
Хавр бас бәәнә.
Әрәсән ик нутгин
Әмтнә зөвур зовлнъгнъ
Әрәсән газрин кемджәнәснъ
Аәмшгтә ик билә.
Ик газр зовла
Ик газр иницглә.
Ик газр гииньлә
Ик газр уульла.
Орсин хаана йоснъ
Олна түүрм билә.
Октябрин революцин күчәр
Орагъарн шаагдн тусла.

Келн, чирä зүсәрн
Күүнä болдган уурцхав.
Орс орна кōдлмшчнриг
Олн угätнр дахцхав.

Хавр!

Хавртн эн!—хäläгъит!

Күмн äмтнä хавриг

Кōдлмшч улс эклв.

Даргдсн, даджргдсн äмтн

Деегшän толгъагъан öндälгъв.

Октябрин нарна герлд

Олн äмтн ээврлв.

Орс ик нутгин

Олн келн улс

Хäärtä Лениниг дахдж

Хавр булалддж ноолдв.

Күмн äмтнä тууджд

Күмни хавр эклв.

Күмн äмтнн иньг

Күдр Ленин гардв.

Большевикүдин гал кермнь

Бутхучад дольга керчв.

Бум-түмн äмтнä

Байрта хаалгъ секгдв!

АРВН НЕГДГЧ ДУНЬ

Зөвәр гергд үүмлдв:

— „Залусасн ард үлдхшүвдн,

Зовлнъ үзв чигн

Залуслагъан хамдан үзнәвдн“.

Хот-хоолан ачлдад

Хувцн-хунран үмслдәд

Цар мөрән зүүлдәд

Цөврлдәд нүүлдәд бәәцхәв.

Көлгн уга улснъ

Куукдән теврәд гарцхав.

Куунә тергд дахлдад

Куутр әәмгүдәсн зулцхав.

Гарсн-төрсн бәәрнәсн

Гарад йовхд зовлнъгта

Төгәлнъгәс цагъачудин аашлгънъ.

Туунәс ик әәмшгтә.

Тугълмуд эксән геечкәд

Төөрәд мөөрлдәд йовцхана.

Хуурмг тиним үкрмүднъ

Хәрү герүрн зулцхана.

Сал голин партизанмуд

Сүртә кевәр мордцхав.

Гашун станцин өөр

Гурвн хонгтан цуглрцхав.

Зимовинигә, Мартыма улс

Зөрлцәд негдг болцхав.

— „Буденнур оч йовнавдн!“

— „Бидн бас Буденнур!“

Зимовниг Гашун хоорнд,

Зуслнъгар гарсн улсшнъ,

Кесг минъгън әмтн

Көлгәрн буләрн цуглрна.

Тег кѡкрѡд унѡртнѡ
Тенѡгр цевр-джилмѡнѡ
Теегин салькн зѡрмдѡн
Тесдж ядад ѡмслнѡ.

Туула зѡрмдѡн босчкад
Хойр кѡлдѡд хѡлѡчкѡд,
Тулдж ишкѡд бѡгчхлзѡд
Хольджад зулад одна.

Тобин тѡгѡн ѡѡр
Тавн бичкн кѡвѡн,
Тагчг эс медгчѡр
Тобин сумар наадцхана.

Эдниг наач бѡѡсинь
Экснь гентк ѡзчкѡд
Харагѡад чиксинь мошкад
Харѡ тергнѡрнѡ кѡѡцхѡнѡ.

Нег кѡрккѡрг гергн
Нилх кѡѡкѡн теврчксн
Кѡвѡгѡѡн тобин ѡѡрѡс
Кѡѡгѡѡд хошурн хѡрѡлв.

Тобин сумна авдриг
Тѡлкѡд гаргѡад авчкад,
Кѡѡкнѡдѡн кѡкинѡ ѡгхѡр
Кѡрккн гергн суув.

Кѡвѡнѡ тергнѡдѡн кѡрчкѡд
Кѡвѡд ѡѡрѡн цуглулв.
Бун сумиг хавтхасн
Байрлад гаргѡад ѡзѡлв.

Тергнѡ тѡгѡн нѡкнѡд
Тер суман дѡрчкѡд
Хадас алхтаг авчкад
Хах болдж шиидв.

Сумна гиджгднѡ хадасиг
Санаир бѡрдж бѡѡгѡѡд,
Алхар цокчкад кѡвѡн
Аман анѡгѡѡгѡад зогсв.

Сумнѡ хаснла ѡдлѡр
Хагдад хагѡрад одв.
Сѡрдсн ѡѡрк кѡвѡднѡ
Хѡлѡл уга зулцхав.

Хагдсн сумна халагѡаснѡ
Халун утан бѡргв.

Хялэдж бэйгээд көвүн
Хакшад тоглад одв.

Сумн хамаран одснь
Санхнь-санхнь медгтхш.
Бичкн нөкдмүдән цуглулад
Бийән буулэд баатршв.

Баатршдж бэйсн көвүг
Бадин көвүн Харти
Бичкн толгъагъинь иләд
Буулэд таалдж бэйәнә:

— „Бичкнәсн иим зөргтә
Баатр күн болхмджлч!
Сән, сән көвүн,
Сонъсджанчи, кенәхнәвч көвүн?“

Көвүн Хартигъур шилтэд
Керсү нүдәр хяләв.

— „Көврлән!) күүтрәсв!“ — гигъэд
Кириэд таньсн болв.

Көврлән партизанмуд цугъарн
Кануков Хартиг меднә,
Көврлән күн болгънас
Кануковиг зәнъгәр таньна.

Холас, мөргнә цаагъас,
Харнъгъу сө өөрдв.
Хагсу салькн кбндрджәгъэд
Хонган хяагъад әрлв.

— „Күүкд уга бийм
Дегд дурталъв эднд,
Күүнә күүкд үзхләрн,
Дурлад таалад гарнав...

Дән чилх... тогтхвдн.
Дәар эдгх, күүкд
Сән джиргъл узцхәх,
Сансарн бәәдг болцхәх“...

Хартин чееджнь бүтәд
Саналдсн болад одв.
Хавтхасн тәмк гаргъад
Сирниг хусв, киилв.

Хартитә күүнддж суусн
Хар улан хальмг

1) Күберле.

Хамарань лавта медгтхш,
 Холагшан хэлэсн болна,
 Хартн нокдиннь баадләр
 Хамдан уха гүүлглиц.
 —„Хамаран хэләдж бәәнәч,
 Хотн, аамган санджанчи?“
 Хар улан Ааку
 Хәвргәдән Хартигьур хәләчкәд,
 Хар уга сеткләр
 Хартид селвглси болв:
 —„Джобли зүрктәлч Хартн,
 Джобли хәләцтә нүдтәч.
 Джиргьлин төрәс урд
 Джидән улдән чаньгьлич.
 Келхәр седдг болхлаг
 Келх юмн далал,
 Келхд мини гергм
 Күүкдм гертән улдцхав“...
 Ааку Хартншнъг бас
 Адгьси болад хавтхасн,
 Татад гаргьад авв,
 Тәмк биш—зург:
 Хальмг гергн дунднь,
 Хойр талнь зергләд,
 Хальмг күүкд зогсджана,
 Хоюрн инәлддж бәәцхәнә.
 —„Мини, хойр урншнъ
 Миньгьн сай күүкдт,
 Минь эн ноолданд
 Минт джиргьлиннь олхвдн!..
 Мөрән гарад тоххлам
 Мини хойр күүкдм,
 —„Маньгьдур ирнчи?“—гигьәл
 Мөшкәд сурлдад бәәцхәв.
 Экнь күүкдән аәтрүләд
 —„Эә, не-гигьәд
 —„Эндр ирхми“—гихләг
 Эргәд хооран гарцхашл...
 Негл ик күүншнъ,
 Негнь эн зургиг,
 Холгшан йовджахиг медчкәд
 —„Хавтхлчк“—гигьәд сурв.

Хойрагъинь таалад ъмсхлӓг
Санан орсн кевтӓгъӓр
Хоюрн экӓн дахулад,
Шугшад уульцхадгинь келхчнь“...

* * *

Зимовниг балгъсн талас
Тобмуд кӓрджнӓнд бӓӓв.
„Зуслнь“ дунд дӓкӓд
Тобин сумд хагърв.
Амрлгънд хооран гарсн
Ааку Харти хойрт
Атакт белдтн гисн
Адгъмта зӓнъг ирв.
Хойр цагин сулдхвриг
Хоорндан кӓӓндврт гаргъсн
Хойр хальмг командирмӓд
Харнъгъу сӓ салцхав.
Харти мӓртӓ эскадрогъан
Дууддж цуглулдж белдв.
Харнъгъу сӓбгъин туршарт
Дӓрӓгъӓн сулдххан уурв.
Ааку эврӓннь эскадрогъан
Адгъдж бас мордулв.
Ахр сӓбг чилтл
Аврлт угагъар ноолдв.
Ӓр цӓӓдж йовла...
Ӓнцг ¹⁾ харс гисн,
Адгъмта зака Буденнас
Ааку дӓкӓд авв.
Цагъачуд улачудиг бӓслӓд,
Царицнӓр гардгинь таслхар
Цергинь кӓчтӓ-кӓчтӓгъинь
Цовлдулад-цовлдулад тӓвцхӓв.
Нӓр уга бийнь
Нӓднь хурцар хӓлӓв.
Гашуна мӓргн деернь
Гардъшнь Ааку зогсв.
Барун бӓбӓр деернь
„Браунниг“ хадг ӓзгднӓ.
Барун гартнь гилвкӓд,
Бинокль ӓзгдсн болна.

¹⁾ Фланг.

Зүн бөөр деегурнь
Зөвэр утар олгчкн
Цагъан мөнъгн иштә
Цергә үлд үзгднә.

Эмәлин өмнк бүүргәс
Элкәрн мөрнлә шүрглдәд
Мөртә цергин бу
Мелмәгъад карабин унджна,

Мөртә цергин өмн
Мөбрсән, зоогъан үзүләд,
Мөрнъ эргәд дугърад
Медмдж угагъар наадв.

Мөрнъ толгъагъарн наадв.
Мөрнъ туругъарн теев.
Мөрнә амнась көбсн
Могълцград, могълцград салв.

Деернь суусн эзн
Дөрәгъән тулад зогсна.
Мелмгър улан кенчр
Махлан манънаднь одржна.

Хар сахлнь атигъад
Халх деешән давшна.
Хойр хар нүднъ
Холд, гилвкн, харвна.

Бинокләр көбгъад хәләхлә,
Бичкн салан хурнәснд
Бултнъгъугъар мөртә хазгуд,
Белддж бәәсн болдв.

Гацата бичкн буднъг,
Газр деегур элкднә.
Хонган сольх газр
Холгшан хәәсн болна...

Мөртә цагъачудин ардаснь
Мөргнә цаадк ташугъаснь
Цагъачудин довтлгъинь үдшәд,
Цөбкн тобмуд хахлдв.

Аакун эскадрона өбр,
Акчмд зургъан сумн,
Адгъад бәәр булалдад,
Асхрад хагдад одцхав.

Эндәснь Буденнин тобмуднь,
Экрәд, экрәд күрджнъндв.

Салан хурнәснас цагъачуд
Сарсалдад гарад ирцхәв.
Нарна герлд үлдсн̄
Нәрн ирәрн гилвклдв.
Нигтәр довтлдж йовад,
Недждәр зергләд „дживлдв“.
Тал дундасн̄ цоонглад
Толгъагъан мөрнд халхлад,
Дел дерлчксн офицерн̄
Довтлад гарад ирв.
— „Мини ардас!“ — „Урар-раа“!...
Мөрән гәрәдүлн хәәкрчкәд,
Ааку сөнъглчксн үлдән
Адгъад хүрүлн занъгъв.
Ардасн̄ эскадронь бүклдән
Аакугъан дахад шәргов.
Хойр мөртә церг
Хольгдад үүмлдәд одв.
Мөртә цагъачудин офицеринь
Мана Ааку амдв...
Мергн үлдин шүрүнд
Мөрнәсн офицер хольврв.
Медмдж угагъар, хәвргъәсн̄,
Мөрнәнн̄ аминь анъгълзулад,
Мана Аакуг чавчхар
Мангатов хальмг аашна.
Көвүдә Амтән Шарапов
Көвкәж хәәкрлцдж йовна.
Ааку агчмд хойрагъинь
Амдад хәрү сөргнә.
Хойр хальмг офицермүд
Хәрү эргдж зулцхав.
Аакун хурц үлдәс
Аман авч гарцхав.
Хуучн шин хойр
Хоорндан ноолддж йовна.
Хойр мөртә церг
Хаалгъ булалддж зөрлцнә.
Хәәкрәд орсн цагъачуд
Хәрү шармгдад туугдцхав.

1) Стояновка,

Гелнъгäкнä Канттин¹⁾ хотнур
Геран темцдж зулцхав.
Джирд гисн зәнъг
Дживртä шовун мет
Хальмг äмгүд болгънар
Хурдар нисад төгäлв:
— „Буурлас бас хальмг
Буденнтä йовдгдж гинä.
Мөрär сөргäd чавчлгъндан
Мергн болдгдж гинä“...

Негдгч дегтрин чилгчнь.

¹⁾ Стояновка.

ГАРГ

Нүр үгин орчд	<i>халх</i> 3
-------------------------	------------------

МАГТАЛМУД

I. Баатрин магтал	4
II. Мөрнэ магтал	5
III. Улдин магтал	6
Негдгч дунь	8
Хойрдгч дунь	16
Гурвдгч дунь	24
Дөрвдгч дунь	31
Тавдгч дунь	37
Зургъадгч дунь	44
Доладгч дунь	51
Няймдгч дунь	58
Йисдгч дунь	66
Арвдгч дунь	73
Арвн негдгч дунь	77

Ответственный редактор **А. О. Инджиев**

Корректор **Н. И. Эрдинев**

Техн. редактор **А. И. Киселев**

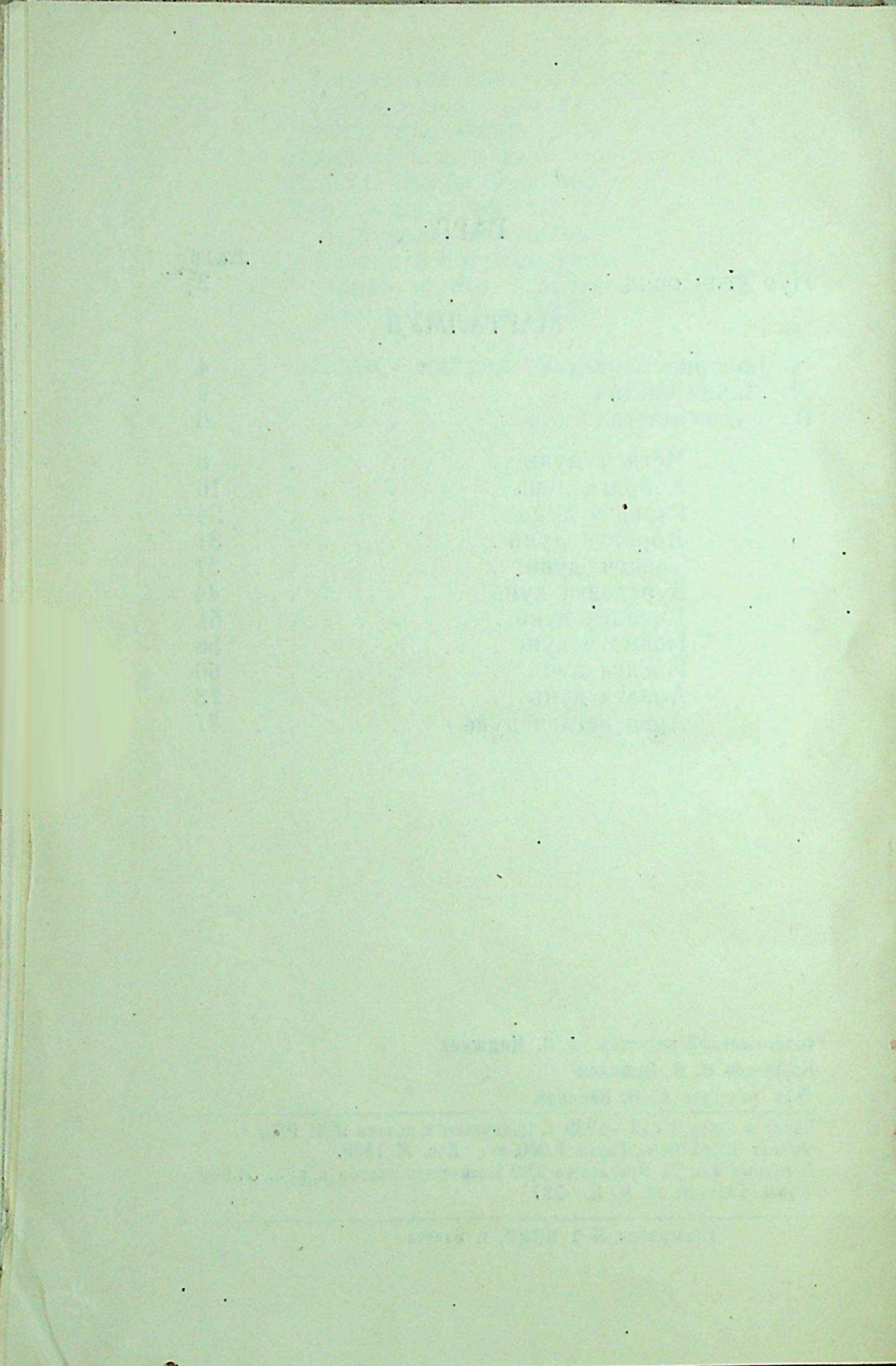
Сдано в набор 9-IX-1939 г. Подписано к печати 9/XI 1939 г.

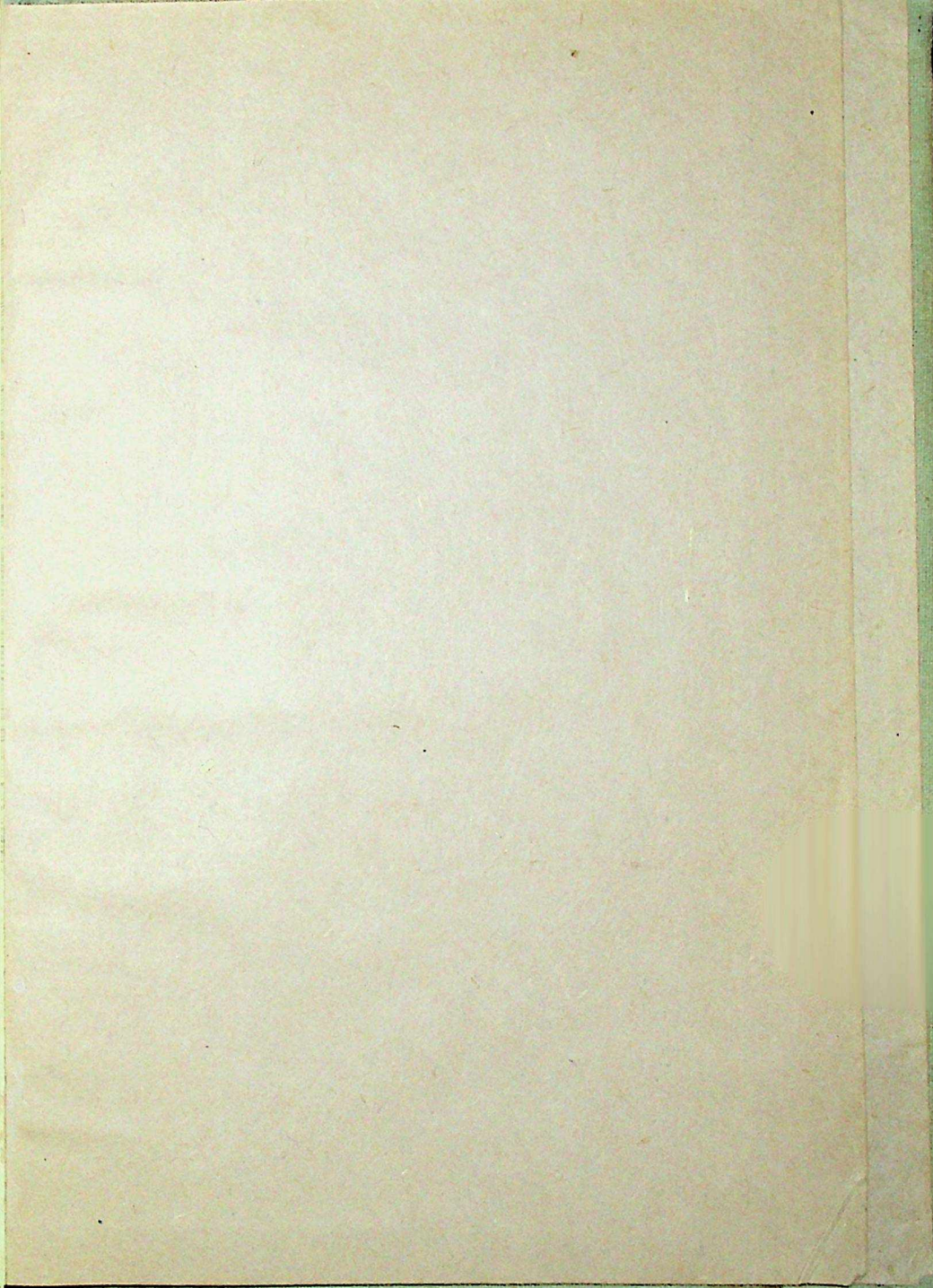
Формат 82×110^{1/32} Тираж 5.000 экз. Зак. № 1438.

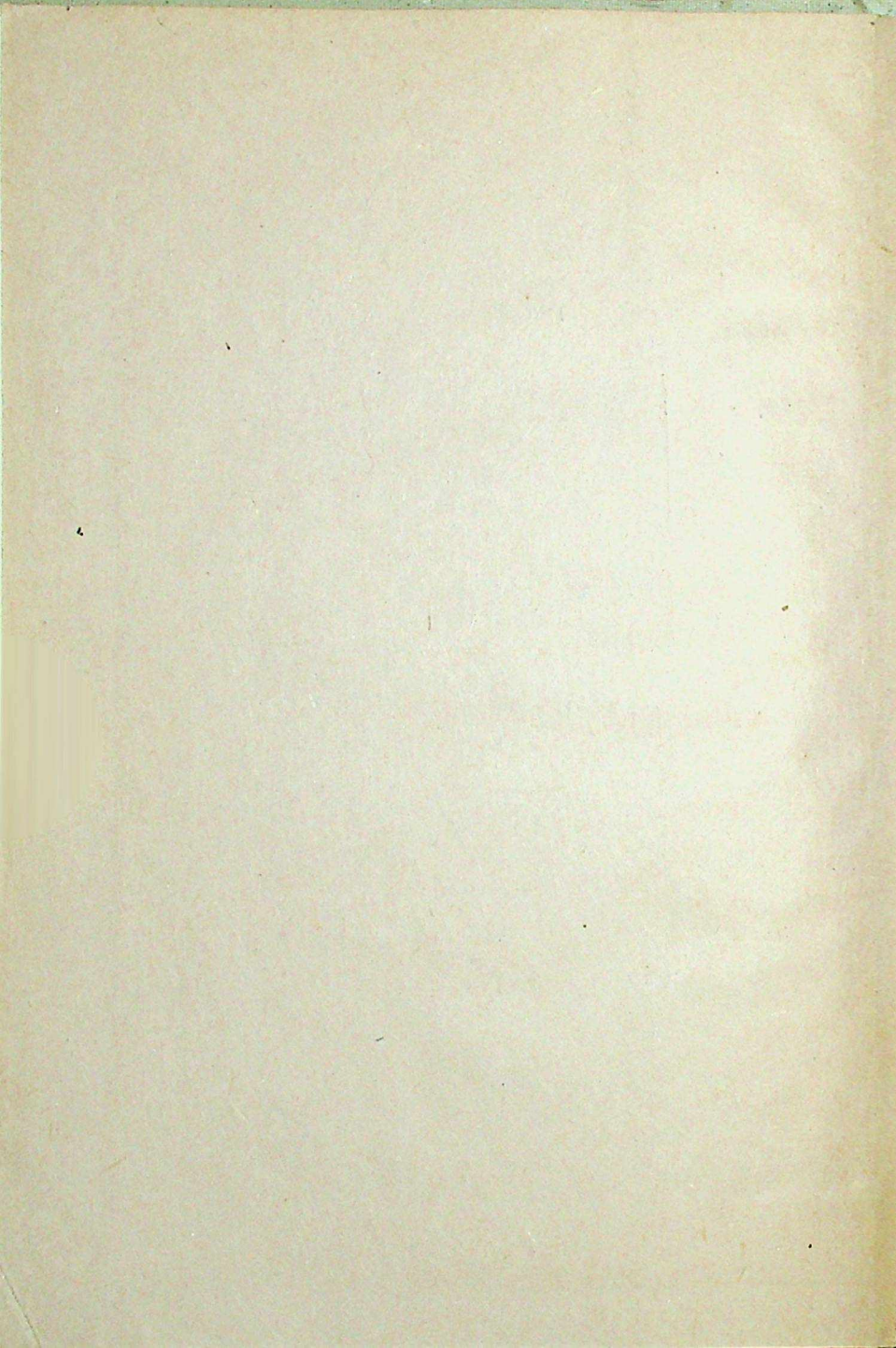
Печатных л. 5, 25 Бум. листов 2,62 Количество знаков в п. л. 54.900

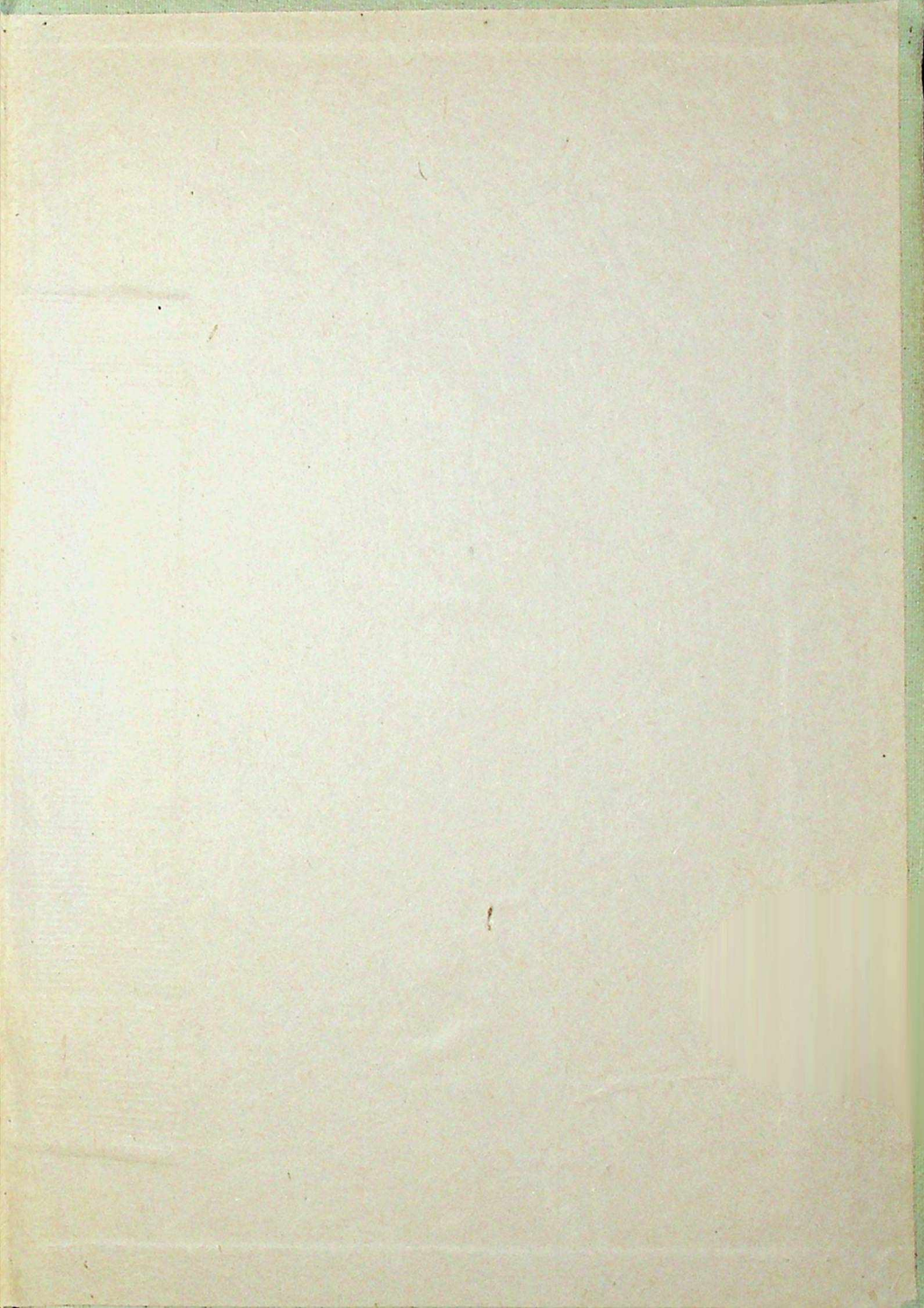
Уполн. Главлита № М. Ц.—327

Типография № 1 НКМП, г. Элиста

Цена 3 р. 50к.

Пер. 1р.

УБрп (00032)

20649 ✓

СУСЕЕВ АКСЕН
СЫН СТЕПИ